KURAN
ve
BİLİMSEL ZİHNİN İNŞASI

CANER TASLAMAN
ENİS DOKO

İstanbul Yayınevi

1. Baskı: Haziran 2015
10. Baskı: Aralık 2016

Eser Adı: Kuran ve Bilimsel Zihnin İnşası
Yazarlar: Caner Taslaman - Enis Doko

www.canertaslaman.com
www.enisdoko.com

Kapak Tasarımı: Yunus Karaaslan
Sayfa Düzeni: Adem Şenel

ISBN: 978-605-64417-6-9

Baskı ve Cilt: Pasifik Ofset Ltd. Şti. Cihangir Mah. Güvercin Cad.
No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2 34310 Haramidere/İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No: 12027

GENEL DAĞITIM
İstanbul Yayınevi
Cağaloğlu Yokuşu Evren Han No:17 Kat:1 Daire:33
SİRKECİ – İSTANBUL
Tel: (0212) 519 62 72
www.istanbulyayinevi.net
bilgi@istanbulyayinevi.net
facebook.com/istanbulyayinevi
twitter.com/istanbulyayinev

KURAN
ve
BİLİMSEL ZİHNİN İNŞASI

CANER TASLAMAN
ENİS DOKO

İSTANBUL
YAYINEVİ

Sevgili Anneannelerimiz

Müyesser Taslaman'a

ve

Hatiye Hayredin'e

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Günümüzde insanların hayatlarına yön vermede iki alanın yüksek derecede otoritesi olduğunu görmekteyiz. Bunlar din ve bilimdir. Bu iki alanın çatıştığını da ilişkisiz olduğunu da olumlu bir ilişki içinde olduğunu da savunanlar vardır. Çalışmalarının önemli bir kısmı bilim-felsefe-din ilişkisi olan akademisyenler olarak bu üç yaklaşımdan olumlu ilişki kuran yaklaşımın doğru olduğunu savunmaktayız. Fakat bunu yaparken "Hangi dinden ve hangi bilimden bahsedilmektedir" sorusunun cevabının önemli olduğunu ve açıklığa kavuşturulması gerektiğini de hatırlatmalıyız. Dinlerin ve bilimin içinde birbirlerinden farkı yorumlar vardır ve bilim-felsefe-din ilişkisi açısından bu farklılıkların belirlenmesi önemli olmaktadır.

Burada bilim-felsefe-din ilişkisi üst başlığıyla ilgili bir konu, İslam dininin temel kaynağı olan Kuran özelinde değerlendirilecektir. Kuran'ın içeriğinin bilimsel faaliyetle nasıl bir ilişki kurdurduğunu belirlemek bu kitabın temel hedefidir. Bunu, özellikle, Kuran'ın ortaya

koyduğu teist anlayışı günümüz akademik dünyasında yaygın olan natüralist-ateist anlayışla kıyaslayarak ortaya koymaya çalışacağız. Müslümanların dininin temel kaynağı olan Kuran, içeriğiyle inananların zihinlerini inşa etmeyi amaçlamaktadır. Kuran, zihnimizde mevcut olacak ön kabuller ve gerçekleştirilmesi gerekli eylemler için motivasyon sunar. Diğer yandan bilimsel faaliyetleri zihnimizdeki ön kabullerle gerçekleştirmekteyiz ve her faaliyet gibi bilimsel faaliyetler de motivasyon gerektirmektedir. Bu kitapta, Kuran'ın bilimsel faaliyetler için gerekli ön kabulleri inşa ettiği ve verdiği motivasyonun hayatta bilimsel uğraşa yer verilmesini teşvik ettiği gösterilmeye çalışılmaktadır. Kuran'ın bahse konu ön kabullerle ilişkisi daha önceden -tespit ettiğimiz kadarıyla- ele alınmadığı için bu çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

Kuran'ın içeriğinin belirtilen şekilde olduğuyla ilgili tezimizin, Müslümanların bu içeriğe uygun davrandıklarıyla ilgili bir iddiayı kapsamadığına dikkat edilmelidir. Müslümanların bilimsel başarı ve başarısızlık dönemleri, bu dönemlerin sebepleri, tüm bu dönemlerde Kuran'ın etkisinin ne kadar olduğu başka çalışmaların konusudur. Bu tip çalışmalarda elbette bu kitapta ileri sürülen görüşler değerlendirilebilir, fakat bu kitabın iddialarının sadece Kuran'ın içeriğiyle ilgili olduğunu özellikle vurgulamak istiyoruz.

Diğer çalışmalarımıza ulaşmak ve bu kitapla ilgili öneri ve eleştirilerini iletmek isteyenler www.canertaslaman.com ve www.enisdoko.com internet adreslerini kullanabilirler. Bu kitapla ilgilenen siz değerli okurlarımıza ve de özellikle bu kitabın oluşmasında katkıları bulunan Kalam Research & Media ve Fatih Fidan'a teşekkür ederiz.

GİRİŞ

Bu kitapta İslam özelinde, bilim-din ilişkisini felsefi bir bakışla incelemeye çalışacağız. Bunu yaparken İslam dini hakkındaki incelememizi İslam'ın temel kaynağı Kuran ile sınırlandıracağız. Müslümanların temel kaynağı Kuran olsa da; Kuran'ın yanında tarihsel süreçlerde yaşananların, mezhep yorumlarının, hadis kaynaklarının, siyasi liderlerin, kanaat önderlerinin, tasavvuf ekollerinin, Kuran'ın belli kısımlarını (örneğin bedensel ibadetlerle ilgili olanları) diğer kısımların önüne çıkaran tercihlerin de Müslümanların bilimle ilişkisi üzerinde etkili olduğu tarihsel bir vakadır. Bu yüzden Kuran üzerinde yapılacak bir çalışma elbette tarih boyunca Müslümanların bilimle ilişkisinin nasıl olduğunun anlaşılmasını detaylı bir şekilde sağlamaz. Fakat Kuran'ın Müslümanlar üzerindeki otoritesi düşünüldüğünde, bu metnin içeriğinin bilimsel faaliyetle ilişkisinin saptanmasının İslam dininin bilimle ilişkisini anlamamız açısından önemi de ortadadır.

"Kuran-bilim ilişkisi" denilince daha çok Kuran'ın içeriğinin bilimsel teorilerle beraber değerlendirilmesi akla gelmektedir. Örneğin big bang ve evrim teorilerinin İslam inancı açısından değerlendirileceği düşünülmektedir. Veya Kuran ayetlerinde evrenin genişlediğine ve çocuğun anne rahmindeki gelişim aşamalarına işaret olup olmadığı gibi Kuran'ın ifadelerinin bilimsel bulgularla karşılaştırılmasından bahsedileceği sanılmaktadır. Veya Kuran metninin tarihte oynadığı rolle 9-13. yüzyıllar arasında Müslümanların bilim ve felsefede dünyanın en gelişmiş medeniyetini kurmaları akla gelmektedir. Bu konuların her birini İslam-bilim ilişkisi açısından önemli buluyoruz ve bu kitap dışındaki çalışmalarımızda bunlarla ilgili fikirlerimizi de aktarmaya çalışıyoruz, fakat bu kitapta bu konuların hiçbiri odak noktamız olmayacaktır. Burada Kuran'ın inşa ettiği zihinsel yapının bilimsel faaliyet yapmaya ne kadar elverişli olup olmadığı ele alınacaktır.

Kuran, İslam inancına göre Allah'ın Hz. Muhammed aracılığıyla insanlara gönderdiği bir mesajdır. Bu mesajın içinde Allah merkezli bir varlık anlayışı (ontoloji), öldükten sonra ne olacağıyla ilgili açıklamalar, bu mesajın tarih boyunca gönderilmiş benzer mesajlar zincirinin bir halkası olduğuyla ilgili anlatımlar, geçmiş dönemlerde yaşamış toplumlardan ibretlik aktarımlar, ahlaki buyruklar, yapılması gerekli ibadetler, yapılmaması gerekli eylemler vardır. Bu metnin 1-zihinde nelere nasıl inanılması gerektiğini, 2-hayatta

nelerin yapılıp yapılmaması gerektiğini, belirlediğini söyleyebiliriz. Bilimsel faaliyetin de 1-zihindeki inançlarla ilgili, 2-hayatta gerçekleştirilen bir eylem olmasıyla ilgili bir yönü vardır. Burada Kuran'la bilim arasındaki ilişkiyi tespit ederken bu iki yön üzerinde de duracağız. Kitabın birinci bölümü birinci maddeyle, ikinci bölümü ise ikinci maddeyle ilgilidir.

Kitabın ilk bölümünde, Kuran'ın içeriğiyle ve varlık anlayışıyla inşa ettiği zihin yapısının bilimsel faaliyetle ilişkisi incelenecektir. Bunu yaparken Kuran'ın, bilimsel faaliyet yapılırken zihinde mevcut olan ön kabulleri desteklediğine dair tezimizi ortaya koyacağız.[1] Bu kitabı yazmadan önce Kuran'ın bilimle ilişkisini bu ön kabuller üzerinden inceleyen çalışmalara rastlamadık; kitabımızın içeriğinin özellikle bu hususta özgün olduğuna inanıyoruz ve bu bölüme özellikle dikkat edilmesi gerektiğine inanıyoruz.

"Ön kabul" kavramı, bazılarınca, şartlanmış olmak ve objektif olamamak gibi negatif anlamlarda kullanılsa da, burada bu kavramı böylesi negatif bir anlamda kullanmadığımızı, tersine bilimsel faaliyeti

1 Kuran'ın sunduğu varlık anlayışının bilim yapılırken gerekli ön kabulleri desteklemesi, Kuran'a inanan herkesin bu ön kabulleri benimsediğini göstermez. Kuran'a inanan bir kişi, teist inanç ve Kuran'ın içeriği ile bu ön kabuller arasındaki ilişkiyi kuramamış olabileceği gibi, bilimin bu ön kabulleri gerektirdiğinin farkında da olmayabilir. Ayrıca bu kişinin bilimsel faaliyetle hiçbir ilgisi olmaması da mümkündür. Burada, Kuran'ın doğruluğunun kabulünün mantıksal gereğinin, bilimsel faaliyetleri destekleyen zihindeki ön kabullerin benimsenmesi olduğunu savunuyoruz; bu mantıksal gereğin ne kadar yerine getirildiği ise bu yazının konusu değildir.

destekleyen zihin durumlarıyla ilişkilendirerek kullandığımızı belirtmeliyiz. Ön kabulleri ilerleyen sayfalarda ele alırken, bunları neden bu şekilde değerlendirdiğimizin rahatça anlaşılabileceği kanaatindeyiz. Hayatımızda bazı görüşleri belli bir şekilde edindikten sonra artık bunlar ön kabul olarak zihnimize eşlik eder ve birçok olguyu bu ön kabullerle değerlendiririz. Her gördüğümüz olguda, bu olguyu anlamamızı mümkün kılan ön kabulleri en baştan gözden geçirmeye hiçbirimizin gücü yetmez; bu yüzden daha önce edindiğimiz belli kanaatler sonraki olguları değerlendirmemiz için "ön kabul" görevi görürler. Örneğin dünyanın yuvarlak olduğunu öğrendikten sonra artık birçok olguyu değerlendirirken bu bilgi "ön kabul" olarak zihnimizde bulunur ve mevsimler gibi birçok fiziksel olguyu bu "ön kabul" çerçevesinde anlarız. Ön kabuller doğru olabildiği gibi yanlış da olabilir; örneğin dünyanın yuvarlaklığı bilgisinin doğru bir ön kabul olduğu kanaatineyiz ama Aristoteles fiziğinin etkisiyle fiziki süreçleri değerlendirenler taşın yere düşmesini "her şeyin kendi doğal yerine doğru hareket ettiği" ön kabulüyle değerlendiriyorlardı ki bu ön kabul düzeltilmiş ve modern fizikte terk edilmiştir. Ön kabuller değişebilir, ön kabullerden kasıt körü körüne inançlar değildir (körü körüne inançlar olması da muhtemeldir). Fakat bunlar, önceden doğruluğu kabul edilmiş bilgilerdir ve her seferinde tüm bilgilerimizi gözden geçirme kudretine sahip olmadığımız için hepimizin aklında olayları

değerlendirirken -farkında olalım veya olmayalım- ön kabuller mevcuttur. Doğru ön kabuller doğru değerlendirmeler yapmamızı desteklerken, yanlış ön kabuller sonraki yanlışlar zincirinin tetikleyicisi olabilirler. Hiçbir düşünce sistemi sonsuz sayıda temellendirme mümkün olmadığı için ön kabullersiz var olamaz. Bütün disiplinler temel kabul edilen bazı ön kabuller üstüne kurulur. Çoğu insanın en güvenilir disiplinler olarak gördüğü mantık, aritmetik, geometri "aksiyomlar" olarak adlandırılan ön kabullere dayanır. Bu disiplinler içindeki bütün ispatlar bu ön kabuller aracılığı ile yapılır. Benzer şekilde burada sunduğumuz ön kabuller bilimin sonuçlarını üstüne inşa ettiği temel aksiyomları olarak görülebilirler.

Burada yapacağımız analiz; sosyolojik, psikolojik, pragmatik, geleneksel etkilerden soyutlanmış şekilde idealize ettiğimiz bir zihnin Kuran'ın sunduğu paradigma çerçevesinde nasıl ön kabuller kazanacağı ve motivasyon edineceğiyle ilgilidir. Diğer bir deyişle, bütün rasyonel olmayan etkilerden arındırılmış, sadece Kuran'ın inşa ettiği bir ideal rasyonel zihnin sahip olacağı ön kabulleri ve edineceği motivasyonları belirlemeye çalışmak buradaki hedefimizdir. Böylesi bir yaklaşımla, Kuran'ın içeriğinin bilimsel faaliyetlerle ilişkisini anlamaya gayret edeceğiz.

Kuran'ın mesajını kabul etmek bir araştırma ve inceleme sürecine bağlı olabileceği gibi böylesi bir sürece dayanmayabilir de. Bize göre araştırma ve inceleme sürecine dayalı inanç daha makbul olsa da dini inancın böylesi bir süreç olmadan da edinildiği sıkça rastlanan bir olgudur. Her durumda Kuran'ın mesajını kabul eden kişinin zihni teizmin (tektanrılı inancın; "monoteizm" ile aynı anlamda kullanıyoruz) varlık anlayışına göre şekillenir. Bu varlık anlayışına göre Allah tektir (Vahid), ezelidir (Evvel), rasyoneldir (Alim, Hakim), çok kudretlidir (Kadir), merhametlidir (Rahman) ve tüm varlıkların varoluşlarını ve varlıklarını sürdürmelerini sağlayan O'dur. Aşağıda göstereceğimiz gibi teizmin varlık anlayışı, bilimsel faaliyet yapılırken zihnin sahip olması gerekli birçok önemli ön kabulü desteklemektedir. Bu ön kabuller, özellikle Kuran'ın teizmin varlık anlayışını öğretmesiyle desteklendiği için bu varlık anlayışını benimseme hususunda Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerle İslam'ın temel metni Kuran arasında bir fark olmadığını baştan belirtmekte fayda görüyoruz. Bu hususlarda Kuran'ın da içinde olduğu teist yaklaşımlar ile natüralizm (ateizm, materyalizm)[2] arasındaki farkı saptamak önemlidir.

2 "Ateist", Allah'ın olmadığını iddia eden felsefi görüştür. "Natüralizm (doğalcılık)", doğa dışında yani madde-enerji ile uzay-zaman dışında hiçbir şey var olmadığını iddia eden felsefi görüştür, bunun bir sonucu olarak natüralistler fiziksel bir varlık olmadığı gerekçesi ile Allah'ın da var olmadığını iddia ederler. Bütün natüralistler ateisttir, ancak bütün ateistler natüralist olmak zorunda değildir, zira bir kişi Allah'a inanmayıp başka doğaüstü varlıklara inanabilir. Buna karşın hemen hemen bütün ünlü ateistlerin hepsi

Kimi hususlarda ise Kuran'da diğer teist yaklaşım sahiplerine nazaran daha fazla ön plana çıkan veya diğer teist inanç sahiplerinde olmayan özellikler olduğuna da dikkat edilmelidir.

Kuran'ın oluşturduğu zihin yapısının bilim için gerekli ön kabulleri desteklediğini yedi tane bilimsel faaliyeti destekleyen ön kabule dikkat çekerek göstereceğiz. Bunların birincisi, evrenin rasyonel, anlaşılabilir yapısı olduğuna dair ön kabuldür; bilim insanları evrenin rasyonel, yani zihnin anlamasına uygun bir yapısı olduğuna dair ön kabule sahip olmasalar, bilimsel faaliyete girişmeleri anlamsız olurdu. İkincisi, insan zihninin evrenle ilgili doğru bilgilere ulaşabileceğiyle ilgili ön kabuldür; zihnin doğruya ulaşma kapasitesi mümkün görülmezse bilimsel çaba anlamsız olur. Üçüncüsü, bilimsel faaliyetin objesi olan evrenin keşfedilebilir olduğuna dair ön kabuldür; evrenin yapısının keşfedilmeye imkân tanımadığı düşünüldüğünde de bilimsel faaliyet anlamsızlaşır. Dördüncüsü, bilimsel

natüralisttir. "Materyalizm" doğanın temel yapı taşının madde olduğu ve zihinsel süreçler, bilinç dâhil evrendeki bütün süreçlerin maddi kökenli olduğunu iddia eden felsefi görüştür. Materyalizm bu anlamda natüralizmle yakından ilişkilidir, ancak neredeyse bütün materyalistler ateist olsa da, materyalizm ateizmi gerektirmez. Kişi Allah'a inanıp evren içindeki bütün süreçlerin maddi olduğuna inanabilir ama Allah maddi bir varlık olmadığı için böyle bir ayrım yapana pek rastlanmaz ve hemen her kendini materyalist olarak tanımlayan ateist olarak da tanımlar. Bu kavramların özündeki bu farklara rağmen çok geniş bir kitle ateizm, materyalizm, natüralizm kavramlarını birbirinin yerine kullanmaktadır,günümüzün olduğu gibi tarihin ünlü ateistlerinin de hemen hepsi bu üç sıfatla da tanımlanabilirler. Bu yüzden bu kitap boyunca "natüralizm" dediğimiz her yerde "ateizm, materyalizm" diye de anlayabilirsiniz.

faaliyetle ulaşılan yasaların evrensel olduğuna dair ön kabuldür; eğer bilim insanları buldukları yasaların dünyanın farklı yerlerinde farklı olmasını ve zamandan zamana bu yasaların değişmesini bekleselerdi bu yasaları bulma faaliyeti anlamsızlaşırdı. Beşincisi, bilimin objesi olan evrenin, maddenin ve canlıların incelenmesinin değerli bir uğraş olduğuna dair ön kabuldür; eğer yapacağınız faaliyette sarf edeceğiniz emeğe ve vakte değmediğini düşünüyorsanız, bu uğraşı değerli bulmuyorsanız, ona başlamazsınız bile. Altıncısı, evren hakkında bilgi elde etmede gözlemin önemli olduğuna dair ön kabuldür; eğer masa başında sırf aklımızı çalıştırarak bilim yapmanın mümkün olduğu düşünülürse bilimsel başarıların en önemli destekçisi olan gözlem gereğince yapılmaz. (Örneğin bu madde Kuran'ın gözleme davet etmesi gibi hususlarla ilgilidir ve her teist inancın bu şıkkı desteklemediğine dikkat edilmelidir.) Yedincisi, evreni anlamada matematiğin önemli olduğuna dair ön kabuldür; eğer evreni anlamada matematikten faydalanmazsanız evrene gereğince nüfuz edemezsiniz ve geçmiş ile gelecek hakkında öngörüde bulunmanız mümkün olmaz. Bu ön kabullerle bilim yapan birçok natüralist (ateist ya da materyalist de denebilir) de elbette vardır, fakat Kuran'a inananlar (ve birçok maddede diğer teistler) için bilimsel faaliyete girişirken bunlara inanmanın rasyonel temeli vardır. (Buradaki temel amacımız Kuran'la bilimsel faaliyet arasındaki ilişkiyi değerlendirmek olsa da Kuran,

teist varlık anlayışını ortaya koyduğu için burada söylenenlerin önemli bir kısmının teizm-bilimsel faaliyet ilişkisi açısından da önemli olduğunu belirtmeliyiz.)

Kitabın ikinci bölümünde ise Kuran'ın bilimsel uğraş için motivasyon sağladığı gösterilecektir. Dünyada geniş kitleler üzerinde etkili olan hiçbir dinsel metinde; evreni, canlı ve cansız varlık ve süreçleriyle doğayı tanımaya, bunlar üzerinde derin derin düşünmeye, doğadaki fenomenlerden sonuçlar çıkarmaya Kuran'daki kadar yoğun teşviğe rastlanmaz. Kısacası bu bölümde aktarılanlar açısından Kuran'ın diğer dinlerin metinlerinden daha farklı bir konumda olduğuna dikkat edilmelidir. Kuran açısından evreni anlamayla ilgili her türlü faaliyet Allah'ın gücünü, kudretini, sanatını, ahireti yaratmasının ne kadar kolay olduğunu anlamaya hizmet etmektedir; yani evreni tanımak Allah'ı tanımanın aracıdır. İslam açısından Allah'ı tanımak, olabilecek en önemli bir hedef olduğu için bilimsel faaliyet bu hedefe hizmet eden yararlı bir faaliyettir. Ayrıca bu faaliyet Allah'ın birçok Kuran ayetindeki emirlerinin yerine getirilmesiyle alakalıdır. İslam düşüncesini benimseyen biri için bunlar olabilecek en üst seviyede motivasyon kaynaklarıdır. Bilimsel faaliyetlerinde böylesi bir motivasyon etkili olmuş olan, kendi çağının en iyi astronomu olarak gösterilen ve aynı zamanda iyi bir matematikçi de olan Battani (858-929) şöyle demektedir:

> "Astronomiyle ilgili fenomenlere dikkatimizi vererek, gözlem yaparak ve onlar hakkında derinlemesine düşünerek Allah'ın birliğini ispatlamak ve Yaratıcının gücünün boyutunu, engin bilgeliğini ve hassas tasarımını fark etmek mümkündür."[3]

Elbette Kuran'ın bu motivasyonunun dışında bilimsel faaliyetin karşılığında para, şöhret veya karizma kazanılması gibi başka motivasyon araçları da vardır. Bu diğer motivasyon kaynaklarının bilim yapılmasını teşvik edici gücü hepimizce malumdur ve bir Müslümanın da bu tip motivasyonlara sahip olmasında bir sorun yoktur ama Kurani paradigma içerisinde Allah'ı tanımak ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek, tüm bunlardan çok daha önemli bir hedef olduğu için, bir Müslüman açısından daha üst seviyede bir motivasyon kaynağıdır.

3 El-Battani, **El-Zij es-Sabi**.

1. BÖLÜM

KURAN VE BİLİMSEL FAALİYETLERE EŞLİK EDEN ÖN KABULLER

1- EVRENİN RASYONEL, ANLAŞILIR YAPISI VARDIR

Dış dünya ile alakalı olguları gözlemsel ve deneysel süreçlerden hareket eden yöntemlerle keşfetmeyi hedefleyen bilimsel faaliyetin en temel ön kabullerinden biri evrenin rasyonel, anlaşılabilir bir yapıda olduğudur. Evrenin anlaşılabilir olması için insan zihni tarafından anlaşılabilecek düzenliliklere, diğer bir deyişle yasalara sahip olması gerekmektedir. Eğer evren düzensiz, kaotik bir yapıya sahip olsaydı ya da evrendeki düzen insan zihninin sınırlarını aşacak kadar karmaşık olsaydı, diğer bir deyişle temel yapı bizim anlayış kapasitemizi aşsaydı bilimsel faaliyet mümkün olmazdı. “Evrenin rasyonel, anlaşılabilir yapıya sahip olması” bilimin en temel ön kabulü olmasına karşın evrenin en derin muammalarından biridir. Bilimsel faaliyet sürecinde böylesi bir ön kabule sahip olması üzerine hiç düşünmemiş olanlar çokça olsa da birçok önemli bilim insanı bu muamma karşısındaki şaşkınlıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Mesela ünlü fizikçi

Albert Einstein evrenin anlaşılabilir olması konusunda şunları söylemiştir:

> "Evrenin gerçek gizemi onun anlaşılabilir olmasıdır… Onun anlaşılabilir olduğu gerçeği mucizedir."[4]

Einstein'la beraber diğer bazı bilim insanları ve felsefeciler de evrenin rasyonel, anlaşılabilir yapıda olmasının bilim yapmayı mümkün kılan olağanüstü bir olgu olduğuna dikkat çekmişlerdir. Buna karşın evrenin rasyonel, anlaşılabilir bir yapıda olduğu birçok bilim insanı için sorgulanmadan kabul edilen bir ön kabuldür. Bilim insanları bu ön kabulle faaliyetlerine girişirler, hatta birçok bilim insanı zihinlerinde böyle bir ön kabul olduğunu bile fark etmezler. Birçok bilim insanı "Neden kaos değil de doğa yasaları var" veya "Evrenin rasyonel, anlaşılır bir yapıda olması nasıl mümkün olmuştur" şeklindeki dev öneme sahip soruların var olduğunun farkına varmadan çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir ve gerçekleştirmektedirler. Fakat farkına varılsa da varılmasa da bilim insanları bilimsel faaliyetlerine giriştiklerinde evrenin rasyonel, anlaşılabilir bir yapısı olduğunu zihinlerinin bir köşesinde ön kabul olarak bulundurarak bilimsel faaliyette bulunurlar. Bu ön kabul olmasa bilim insanlarının evrene, maddeye, canlılara yönelip onları anlamaya kalkması anlamsız

4 Alice Calaprice, **The Quotable Einstein**, Princeton University Press, Princeton, 1996, s. 197.

olurdu: Karşınızdaki anlaşılamayacak bir varlıksa neyi anlayabilirsiniz?

Kuran en temel mesajı olarak teist bir varlık anlayışı sunar; evreni rasyonel, bilgisi ve kudreti çok yüksek olan Allah'ın yarattığını ifade eder. Kuran'da Allah için geçen "Alim" ve "Hakim" gibi sıfatlardan ve Kuran'ın tümüne dağılmış şekilde Allah'ı tanıtan ifadelerden Allah'ın rasyonel bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. İslam'ın içinde mezhepler arası ihtilaflı kimi meseleler olsa da bu hususta en ufak bir ihtilaf yoktur (bu, tüm teistlerin de ortak kabulüdür). Kuran'ı okuyan her Müslüman'ın zihni rasyonel bir Allah'ın yarattığı evren tasavvuruna göre inşa olmaktadır. Bu kişi bilimle ilgilenmeye başladığında; gözlem ve deney yaptığında, evrendeki fenomenleri anlamaya kalktığında da zihnindeki bu evren tasavvurunun kendisinden ayrılmaması doğal durumdur. Evrenin rasyonel bir varlık olan Allah tarafından yaratıldığı bilgisi altında, evrenin bu yaratıcının yarattığı rasyonel varlıklar tarafından anlaşılabilecek olması beklenecek bir durumdur ve bunda şaşırtıcı bir taraf yoktur.

17. yüzyılda, modern bilim ve modern felsefenin başlangıcı olarak kabul edilen Descartes, doğa yasalarını bularak Allah'ın evrene koyduğu yasaları anlayacağına özellikle vurgu yaptı ve "yasa" kelimesini (hukukta yasaların bilinçle konmasını çağrıştırdığı için)

bilinçli şekilde tercih etti.[5] (Nitekim bazı natüralist felsefeciler "yasa" kelimesinin bu çağrışımından dolayı kullanılmamasını talep etmişlerdir.)[6] Fakat teizmin felsefe tarihinde ve günümüzdeki en ciddi rakibi olan natüralizm (materyalizm veya ateizm de denebilir) açısından evrenin rasyonel, anlaşılır bir yapıda olmasını beklenir kılacak hiçbir unsur gözükmemektedir. Pekâlâ, evrende hiçbir doğa yasasının var olmadığı bir durum olabilirdi; mantıki açıdan evrende yasaların var olması zorunlu bir durum değildir (mantıki zorunlulukla "doğa yasalarına bağımlı zorunluluk" -nomological necessity- olarak bilinen doğa yasalarının zorunluluğu arasındaki farka dikkat edilmelidir). Mantıki açıdan hiçbir doğa yasası olmayan bir evrenin var olmasında akıl açısından çelişkili bir durum yoktur. Natüralistlerin kabul ettiği haliyle maddenin öz yapısı rasyonaliteyle alakasız olduğu için öz yapısı bu şekilde olan bir varlıktan rasyonaliteye uygun bir yapının sonradan ortaya çıkmasını da, bu varlığın ezelden beri bu özelliği taşımasını beklemek için de hiçbir makul sebep yoktur.

Natüralist bakış açısından yasalara getirilebilecek yaklaşımlar kabaca iki grupta toplanabilir. Birincisi "doğa yasalarının düzenliliği" olarak bilinen görüştür.

---

5 John Hedley Brooke, **Science and Religion: Some Historical Perspectives**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 139.

6 B. Van Fraassen, "Armstrong, Cartwright and Earman on Laws and Symmetry", **Philosophy and Phenomenological Research**, 2, (1993) s. 431-444.

Bu görüşün temsilcileri arasında David Lewis[7], Stuart Mill[8], Frank Ramsey[9] ve John Earman[10] gösterilebilir. Bu görüşe göre doğa yasaları, evrendeki düzenliliklerden ibarettir.[11] Yasalar, bu düzenliliklerin nedeni olmaktan ziyade bu düzenliliklerin tasviridir. Bu görüşe göre elektronların hepsi eksi yüklü olduğu içindir ki "Bütün elektronlar eksi yüklüdür" diye bir yasadan bahsedebiliriz. Bu yasa, evrendeki bütün elektronların eksi yüke sahip olması düzenliliğinin bir tasvirinden başka bir şey değildir; elektronların eksi yüke sahip olmasının ise bir açıklamaya ihtiyacı yoktur. Bu yaklaşımın natüralist paradigma içerisinde en makul doğa yasası tanımı olduğu düşünülmüştür, zira teori evrendeki gözlemlenebilen düzenlilikler dışında bir şeye atıf yapmaz. Peki, bu yaklaşıma göre evrendeki bu düzenliliklerin açıklaması nedir? Neden evren düzenliliklerle doludur? Düzenlilik görüşünü savunanlara göre bu sorunun bir cevabı yoktur. Bu düzenliliklerin arkasında derin bir açıklama yoktur, doğa bu şekildedir, hepsi bu! Ancak doğa yasalarının doğadaki bu inanılmaz düzenliliklerini tesadüfe bağlamak entelektüel açıdan çok rahat-

7 David Lewis, **Counterfactuals**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1973.

8 John Mill, **A System of Logic**, Longmans, London, 1947.

9 Frank Ramsey, **Foundations**, Routledge, London, 1978.

10 John Earman, "Laws of Nature: The Empiricist Challenge", R. Bogdan (ed.), **D. M. Armstrong**, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1984.

11 Elbette teistler da doğa yasaları ile ilgili olarak benzer bir yaklaşımı kabul edebilirler, ancak natüralistlerin aksine teistler yasaların bir açıklaması olmadığını iddia etmeyecektir. Buradaki analizimizde bu görüşü natüralist perspektif açısından irdeleyeceğiz.

sız edici bir durumdur. David Armstrong'un tabiri ile doğadaki düzenliliklerin tesadüf olduğuna inanan biri her şeye inanabilir.[12] Doğa yasalarının düzenliliği görüşünü savunan felsefeci Norman Swartz da kozmik tesadüf probleminin farklındadır ve bu problemi şu şekilde ifade etmektedir:

> "Evrende muhtemelen 10^{60}'dan fazla elektron vardır ve bunların tamamının tam olarak aynı elektrik yüküne sahip olduğunu varsayabiliriz. Her ne kadar aynı sıradaki beş arabanın kırmızı olmasını tesadüf olarak değerlendirmeye hazır olsam da, 10^{60} cismin tam olarak aynı elektrik yüküne sahip olmasını benzer şekilde tesadüfle açıklayabilir miyim?
>
> …Yapabileceğimiz bir şey derince yutkunmak ve şunu söylemektir:... 'Hiç, ama hiçbir şey bu gerçeği açıklamamaktadır.' Bunu söyleme durumuyla karşı karşıya kalan bir sürü insan karşımızdaki dünyanın tesadüfiliğini tamamen fantastik bulur: Eğer bunun tamamını Allah tasarlayıp bu sayısız parçacıkların nitel olarak aynı olmasını sağlamadıysa, o zaman bir şey bunu açıklamalıdır. 10^{60} cismin hepsinin özelliklerinin aynı olması sadece bir tesadüf olarak kabul edilemez."[13]

---

12 David Armstrong,"Reply to Van Fraassen," **Australian Journal of Philosophy**, 66:2, 1988, s. 229.

13 Norman Swartz, **The Concept of Physical Law**, Cambridge University Press, New York, 1985, s. 203-204.

Bunun yanında natüralist, kendi görüşünü biraz esneterek doğa yasalarının tümeller arasında zorunlu ilişkiler olduğunu iddia edebilir.[14] Bu görüşün en önemli savunucuları olarak David Armstrong,[15] Fred Dreske[16] ve Michael Tooley[17] gösterilebilir. Bu görüşe göre mesela "Bütün demirler iletkendir" düzenliliğinin nedeni, metallik tümeli ile iletkenlik tümeli arasında zorunlu bir ilişki olmasıdır. Demir, metal olma özelliğine sahip olduğu için metallik tümeli de zorunlu olarak iletkenlik tümeliyle ilişkili olduğu için demir zorunlu olarak iletkendir. Peki neden bu tümeller birbirleri ile ilişkilidir? Bildiğimiz gibi Newton'un hareket yasası (F=ma), ideal gaz yasası (PV=nRT) gibi pek çok fiziki yasa basit matematiksel ifadelerle ifade edilir. Natüralistin bu ikinci görüşüne göre bu matematiksel ilişkiler bunlara karşılık gelen tümeller arasındaki zorunlu ilişkilerin ifadesidir, mesela Newton'un ikinci yasası kuvvet, ivme ve kütle arasındaki ilişkiyi tarif eder. İyi ama bu ilişkiler birçok farklı şekilde olabilecekken, neden basit matematiksel ifadelerle ifade edilebilecek şekildedirler? Natüralist paradigma içerisinde bu soruların bir yanıtı yoktur ve bahsedilen paradigma içerisinde bu,

---

14 Elbette bu yaklaşım da teist bir bakış açısı ile savunulabilir ve teizm ile uyumludur. Ancak biz burada bu görüşü de natüralizm perspektifinden ele alacağız.

15 David Armstrong, **What Is a Law of Nature?**, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

16 Fred Dretske, "Laws of Nature", **Philosophy of Science**, 44, 1977, s. 248–268.

17 Michael Tooley, "The Nature of Laws", **Canadian Journal of Philosophy**, 7, 1977, s. 667–698.

tamamen kozmik bir tesadüftür. Tümellerin tamamen tesadüf sonucu basit matematiksel ifadelerle bağlı olduğunu iddia etmek hiç de tatmin edici bir açıklama olamamaktadır.

Sonuçta natüralizmin varlık anlayışı içinde doğa yasalarına iki yaklaşımda da evrenin rasyonel, anlaşılır yapısı yani rasyonel bir şekilde anlaşılmaya müsait düzenliliklere sahip olması kozmik bir tesadüftür. Natüralist paradigmada evrenin böyle bir yapıya sahip olmasını beklemek için hiçbir sebep yokken, evreni rasyonel bir varlık olan Allah'ın yarattığı bir varlık olarak gören teistler için bu durumda şaşılacak bir şey yoktur.

Ayrıca bu dünyanın imtihan dünyası olduğuna dair Kuran'ın ortaya koyduğu hayat görüşü de evrende rasyonel bir yapı olmasını gerektirmektedir. İnsanın, kendisini, iradesiyle iyi ve kötü arasında tercih yapabileceği bir ortamda bulmuş olmasıyla ilgili durumu Kuran, bu dünyanın bir imtihan dünyası olmasıyla açıklamaktadır. Kuran'ın en önemli iddialarından biri, insanın kendi iradesiyle yaptığı eylemlerden sorumlu olduğudur. Şu Kur'an ayeti bu durumun tarif edildiği ayetlere örnektir:

O (Allah) hanginizin daha güzel eylemlerde bulunacağını imtihan etmek için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O Üstündür, Bağışlayandır.[18]

18 67-Mülk Suresi 2.

Bu dünyanın imtihan alanı olduğu açıklamasıyla varoluşsal birçok soru cevabını bulduğu gibi "eylemlerden sorumlu olunduğu" şeklinde, inananların eylemlerine yön verecekleri çok temel bir bakış açısı da aşılanır. Ahlak ve varoluşsal felsefe gibi alanlarla ilgili bu çok önemli konunun, evrenin rasyonel bir yapısı olması gibi başta fizik olmak üzere doğa bilimleriyle alakalı bir konuyla nasıl ilişkili olduğu birçok kişiye ilk bakışta anlaşılması zor bir konu olarak gözükebilir. Ancak doğa yasalarının olması koşuluyla evren rasyonel bir yapıya sahip olabilir ve böylece eylemlerimizin sonuçlarını anlayabiliriz ve ancak eylemlerimizin sonuçlarını anlıyorsak o eylemden sorumlu olabiliriz. Şöyle bir örnek düşünün; yüksek bir uçurumun kenarında duran masum bir kişiyi birisi itse, iten kişinin bu eyleminin yanlış olduğuna çok rahat karar veririz. İnsan olarak bu davranışı kınayacağımız gibi bir mahkemede hâkim olma gibi bir vasfımız olsa bu eylemde bulunan kişinin cezalandırılmasına da rahatlıkla hükmedebiliriz. Fakat bir an için doğa yasalarının var olmadığı bir dünya hayal etmeye çalışın: Bu dünyada ileri itilen insanlar bazen geriye doğru geliyor veya yukarı doğru uçuyor olsun; uçurumdan aşağı düşen insanlar bazen zemine çarpınca organları daha dinç oluyor veya düşmekten çok büyük haz alıp hiç zarar görmüyor olsunlar… Böylesi bir ortamda iten kişinin, ileri ittiği kişiye ne olacağını tahmin etmesi mümkün olamadığından bu eyleminden sorumlu olacağı düşünülemez.

İlaveten şunu da belirtmeliyiz ki doğa yasalarının olması gerekmesi bu yasaların tamamen zorunlulukçu yasalar olması gerektiği anlamını taşımaz. Doğa yasaları olasılıkçı bir yapıya da sahip olabilir ama bu olasılıkçı yapı eylemlerin sonuçlarının tamamen tahmin edilemeyeceği kaotik bir yapı ortaya çıkartmamalıdır. Diğer bir deyişle, insanın en azından kısmi öngörü yapabilmesi, mevcut olasılıkları anlayabilmesi ve olaylar ile nedenler arasında bir bağ kurabilmesi kâfidir. Böyle olasılıklarla dolu bir evren hala rasyonel ve anlaşılırdır.

Kısacası Kuran'ın zihnini şekillendirdiği bir teist için evrenin rasyonel, anlaşılır yapısı olması beklenir bir durumdur, çünkü birincisi evreni yaratan Allah rasyonel bir varlıktır ve ikinci olarak Kuran'ın paradigmasının önemli bir unsuru olan imtihan dünyasında olmamız ancak böyle bir evrende mümkündür. Bu yüzden Kuran'a bağlı bir teistin bilimle ilgilenirken bu ön kabule sahip olması Kuran metninin zihinleri şekillendirmesinin rasyonel sonucudur. Bir natüralistin de bilim yaparken bu ön kabule sahip olması mümkün olsa da (başka türlü bilim yapmanın mümkün olmaması gibi sebeplerle) bu ön kabulü natüralist görüş içerisinde destekleyen hiçbir rasyonel temel yoktur.

2-İNSAN ZİHNİ EVREN HAKKINDA DOĞRU BİLGİLERE ULAŞABİLİR

Evrenin insan rasyonalitesi tarafından anlaşılır olabilmesi için üç şart gerekmektedir. Birincisi evrenin yapısı rasyonel olmalıdır, ikincisi gerekli zihinsel donanıma sahip olunmalıdır, üçüncüsü evren ve zihin arasındaki uyum sağlanmalıdır. Bir önceki başlıkta evrenin rasyonel yapısı olması gerektiği ele alındı, bu başlık altında ise zihnin gerekli donanıma sahip olması gerektiği ve evrenle zihin arasında uyum olması gerektiği beraber ele alınacaktır. Bir zihin ne kadar hünerli olursa olsun evrende rasyonel bir yapı olmazsa evreni anlayamaz, diğer yandan evrenin yapısı rasyonaliteye uygun olsa da zihnin gerekli donanımı yoksa evrenin anlaşılması yine mümkün değildir. Ayrıca evrenin rasyonaliteye uygunluğu zihnin anlama kapasitesiyle uyumlu olmak zorundadır, zira evren rasyonel bir yapıya sahip olup da onu anlamaya kalkacak zihnin kapasitesinin ulaşamayacağı ölçüde karmaşık olursa anlaşılma işlemi yine mümkün değildir. Eğer

evrenin rasyonel yapıya sahip olması ya da az bir zihinsel kapasite yeterli olsaydı papağan, yunus, baykuş gibi oldukça becerikli hayvanlar da bilimsel faaliyette bulunabilirdi.

Zihnimize güvenerek bilimsel faaliyetin içine gireriz; zihnimizin doğru bilgiye ulaşma imkânı olduğuna dair ön kabul de bilimsel faaliyet içindeyken ister farkında olalım ister olmayalım, zihnimizde mevcuttur. Doğruya ulaşabileceğimizin mümkün olduğunu düşünmeden nasıl doğrunun peşinde olabiliriz; bilim ise varlıkla ilgili doğruları anlamaya çalışma faaliyeti değildir de nedir? Bilimsel faaliyet böylesi bir ön kabulü gerektirirken, bu ön kabule elbette rasyonel bir temeli olmadan da birçok kişi inanabilir. Ama felsefi açıdan hangi dünya görüşü ve felsefi-dini inanç çerçevesinde bunun beklenir olduğu da cevaplanması gerekli bir sorudur. Buradaki iddiamız Kuran'ın sunduğu teizm içinde bu ön kabulün beklenir olduğudur. Bir teist için Allah hem evrenin hem zihnin yaratıcısı olduğu için evreni rasyonaliteye uygun, zihni rasyonaliteye sahip, ikisini ise birbiriyle uyumlu yaratmış olduğunu düşünmek gayet doğaldır. Bu yüzden bir teistin, "zihin evren hakkında doğru bilgilere ulaşabilir" gibi bilim açısından önemli bir ön kabule sahip olmasında bir sorun yoktur. 17. yüzyıl bilimsel devriminin en önemli isimlerinden biri olan Galile, insan zihninin evreni anlama kapasitesini insan zihnini Allah'ın

yarattığının bir delili olarak görmüştür.[19] Kendisi Hıristiyan bir teist olan Kepler, teist ontolojinin, zihnin evren hakkındaki doğru bilgilere ulaşabileceğine dair güveni destekler nitelikte olduğuna şu sözleriyle dikkat çekmiştir:

> "Evrendeki her şeyi belli bir niceliğe bağlı olarak kuran Allah, aynı zamanda insan zihnine bu yapıyı anlayacak özellikleri vermiştir." [20]

Matematik felsefecisi Mark Steiner ise şu sözleriyle zihinle evren arasındaki uyumun natüralizm açısından sorun teşkil ettiğini belirtmiştir:

> "Gerçek uygunluk… İnsan beyni ile fiziksel dünyanın bütünü arasındaki uygunluk. Dünya diğer bir deyişle 'kullanıcı dostu' gözükmektedir. Bu natüralizme karşı bir meydan okumadır.[21]

Her teist gelenekte akla önem verilmediğini ve evreni anlamaya davetin olmadığını da tespit etmek önemlidir. Hatta birçok teist gelenekte (İslam'ın içinde bazı ekoller de böyle özellikler göstermektedir) akla önem vermek iman zafiyeti olarak değerlendirilmiş, aklın aşağılanması temel öğreti olarak benimsenmiştir. Kuran teist varlık anlayışını inşa ederek bahsedilen ön kabule

19 Galileo Galilei, **Dialogue Concerning the Two Chief World Systems**, çev: Stillman Drake, University of California Press, Berkeley, 1967, s. 104.

20 Gerald Holton, **Thematic Origins of Scientific Thought: Kepler to Einstein**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1988, s. 84. "1597, Maestlin'e mektup" içerisinde geçmektedir.

21 Mark Steiner, **The Applicability of Mathematics as a Philosophical Problem**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1998, s. 176.

mantıki zemin oluşturduğu gibi birçok ayetiyle evrendeki fenomenler üzerinde düşünmeye davet ederek de gerekli zemini oluşturur. Bunla ilgili Kuran ayetlerinin, bu makalenin ikinci bölümünde göreceğimiz gibi Müslümanların bilim yapmak için gerekli motivasyona sahip olmalarıyla ilgisi vardır; fakat onun dışında bu ayetler, insan zihninin evrene yönelerek onun hakkında doğru bilgilere ulaşabileceği ön kabulünü de desteklemektedir. Eğer zihnimizle evrene yönelerek doğru bilgi edinemeyeceksek o zaman evrendeki fenomenleri anlamaya yöneltilmemiz anlamsız olmaz mıydı? Kısacası Kuran, bilim yaparken zihnin doğruya ulaşma kapasitesi olduğuyla ilgili ön kabulü destekler. Bu doğrultudaki birçok Kuran ayetine şu ayet örnektir:

Elbette göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün ardarda gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki yeryüzünü canlandırdığı suda, orada her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre tabi bulutları yönlendirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır.[22]

Teizmin düşünce tarihindeki en önemli alternatifi maddi doğa dışında başka hiçbir varlık kabul etmeyen natüralizmdir ve günümüzün etkili yeni-ateistleri (new-atheists) de natüralisttir. Burada şu soruyu

22 2-Bakara Suresi 164.

sormak önemlidir; bir natüralist zihninin doğruya ulaşabileceğini düşünmekte rasyonel bir zemine sahip midir? Burada bahsedilen sorunu daha önce fark eden önemli bilim insanları olmuştur (hem teist hem ateist). Darwin bunlardan birisidir; Darwin, daha aşağı hayvanlardan evrimleşen insan zihninin kanaatlerine güvenilip güvenilmeyeceğine dair "korkunç şüphenin" (horrible doubt) kendisinde sıkça göründüğünü ifade etmiştir.[23] Ünlü natüralist evrimci biyolog J. B. S. Haldane, şu sözleriyle natüralist paradigma içerisinde zihne güven duymanın zorluklarını itiraf etmektedir:

> "Eğer zihinsel süreçlerim tamamen beynimdeki atomların hareketleri tarafından belirleniyorsa, inançlarımın doğru olduğunu varsaymam için hiçbir gerekçe yoktur… ve dolayısıyla beynimin atomlardan oluştuğunu varsaymak için de hiçbir gerekçem yoktur."[24]

Alvin Plantinga'nın "natüralizme karşı evrimci delil" (evolutionary argument against naturalism) yaklaşımı da materyalist-ateist paradigma içerisinde zihnin doğruya ulaşma yeteneğine güven duyulamayacağını göstermektedir.[25] Plantinga, Richard Dawkins gibi ünlü

23 Francis Darwin, **The Life and Letters of Charles Darwin Including an Autobiographical Chapter**, John Murray, London, 1887, cilt 1, s. 315-316.

24 J.B.S. Haldane, **Possible Worlds**, Transaction Publishers, New Brunswick, 2001, s. 209.

25 Alvin Plantinga, "Naturalizme Karşı Evrimsel Argüman", Caner Taslaman ve Enis Doko (ed.), **Allah, Felsefe ve Bilim**, İstanbul Yayınları, İstanbul, 2014, s. 175-227.

ateistlerin sandıklarının tersine evrim görüşüyle natüralizmin uzlaşamayacağını göstermeye çalışmıştır. Buna karşın teizmle evrim teorisinin uzlaşmasında böylesi bir sorun yoktur. Plantinga, natüralist-ateist evrim anlayışına göre "güvenilir zihinsel yeteneklere" sahip olmamızın beklenmemesi gerektiğini söyler. Çünkü bu anlayışa göre evrimin mekanizmalarının sadece uyum sağlayanı, yaşayabileni ve üreyebileni seçmesi beklenir; fakat doğru bilgiyi elde eden güvenilir zihinsel yetenekleri seçmesi için bir neden yoktur. Diğer yandan bir teist, Allah'ın insanları, Kendisi'ni bilebilecek ve sanatını takdir edebilecek şekilde yarattığını -evrim aracılığıyla veya evrimsiz- düşündüğü için, akıl yürütme süreçlerimizle doğru bilgilere ulaşabilecek olmamızı beklenir kılacak bir paradigmaya sahiptir. Materyalist-ateist bir evrim anlayışını savunanlar ise akıl yürütme süreçlerimize güvenilebileceğini iddia edecek bir temel bulamayacakları için evrimin doğruluğu dâhil herhangi bir doğruluk iddiasında bulunamazlar. Plantinga bu yaklaşımıyla, natüralist bir yaklaşımla beraber evrim teorisinin savunulmasının -birçok kişinin hiç beklemediği şekilde- "kendini çürüten" (self defeating) bir yaklaşım olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Plantinga'nın bu yaklaşımına en çok itiraz, doğru inancın yaşamayı ve genleri aktarmayı daha muhtemel kılacağı, bu yüzden doğal seleksiyonun doğru inançları seçtiği şeklinde yapılmıştır. Fakat materyalist açıdan olaya bakarsak, davranışlarımıza sebep

olan beynimizdeki nöronal yapılardır. Bu nöronal yapılar davranışlara sebep olurken biyo-kimyasal yapıları sebebiyle bu davranışlara sebep olurlar, zihindeki düşüncenin içeriği (bu içeriğin doğru mu yanlış mı olduğu) burada önemsizdir. Bambaşka bir zihinsel içeriğin aynı biyo-kimyasal yapıya karşılık geldiğini farz edelim; o da aynı davranışa sebep olacaktır, çünkü davranışa sebep olan biyo-kimyasal yapı, sahip olduğu içerik doğru veya yanlış bir bilgiye karşılık gelip gelmediğinden bağımsız olarak etkide bulunmaktadır.[26] Bir aslandan kaçan bir geyiği ele alalım; bu geyiği hayatta tutan aslandan kaçmasıdır, aslandan kaçarken eğer kaçamazsa aslanın kendisini yiyeceğini doğru bir şekilde bilip bilmediği önemsizdir. Örneğin geyik aslanın kokusunu alınca burnu bu kokudan rahatsız olmaması için kaçması gerektiğini düşünüp koku kaynağından uzaklaşıyorsa veya burnu düşecek zannedip koku kaynağından uzaklaşıyorsa veya bunu bir koşu yarışı olarak düşünüp kaçıyorsa… Bunlar ve benzeri birçok senaryo, aynı davranışa sebep olduğu için geyiğin yaşamasını ve genlerini sonraki nesillere aktarmasını destekler. Sonuçta doğru tek bir düşünceye karşı yanlış düşünce kümesi çok geniştir, canlının yaşamını sürdürmesini ve genlerini aktarmasını destekleyen herhangi biri ise aynı işlevi görmeye yeterlidir. Natüralist evrim anlatımında doğru bilginin seçimini gerekli kılacak veya insan zihni için farklı bir perspektif açacak

26 a.g.e., s. 199-205.

hiçbir unsur yoktur. Natüralist-ateist paradigmaya göre doğal seleksiyon süreci her canlı için doğru bilgiyi değil yaşatan biyo-kimyasal yapıyı seçecek şekilde işler.

Akıl yürütme faaliyetinin tesadüfi bir doğal seleksiyon süreciyle oluştuğunu savunan bir natüralist, sıradan akıl yürütme faaliyetinin güvenilirliğini bile savunamaz duruma gelecektir. Fakat o zaman, felsefi ve bilimsel üst seviyede bir akıl yürütmeyle ilgili olan natüralizmin ve evrim teorisinin doğruluğunu da savunamaz. Tarih boyunca natüralist görüşün alternatifi olmuş teizme göre ise evren daha var olmadan önce akıl, irade, kudret, bilinç sahibi bir Allah vardı. Evren ve canlılar ister evrimle ister başka türlü yaratılmış olsun, bu yaratılış süreci bu ezeli yaratıcının akıl ve irade gibi sıfatları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu yaratılış sürecinde insana yaratıcınınkine göre düşük bir seviyede de olsa aklın verilmesinin sebeplerinden biri doğru bilgiye ulaşması olduğu için aklın doğruya ulaşma kapasitesi olduğunu beklemeyi bu paradigma destekler.

Bir hesap makinesi hesap yapmak için yapılmışsa mı o hesap makinesine daha çok güvenilir yoksa rastgele süreçlerle oluşan bir makineye mi hesap yapmakta daha çok güvenilir? Aynı şekilde Kuran'ın ortaya koyduğu teizmde (ve diğer benzeri teist görüşlerde) akıl, gerekli doğru bilgilere ulaşabilecek şekilde yaratıldığı için aklın doğru bilgilere ulaşma kapasitesi olduğunu

beklemenin ve bilimsel faaliyeti bu ön kabulle gerçekleştirmenin rasyonel bir temeli vardır. Fakat natüralist paradigmaya göre zihnin yetenekleri dünyada yaşayabilmek için var olmuştur; zihnin var oluş sebebi yaşamayı sağlamak ve genleri aktarmaktır, yoksa doğru bilgiye ulaşmak değildir. Bu paradigmalar kıyaslandığında, Kuran'ın ve benzeri teist yaklaşıma sahip olanların paradigmasının "insan zihni evren hakkında doğru bilgilere ulaşabilir" şeklindeki, bilimsel faaliyet sürecinde zihinde mevcut olan ön kabulü daha iyi desteklediği gözükmektedir.

3-EVRENİN ÖZELLİKLERİ KEŞFEDİLEBİLİR

Bilimsel faaliyette bulunurken evrendeki fenomenleri anlamaktan daha da öteye geçerek evrendeki özellikleri keşfederiz. Suyun ısıtıldığında kaynadığı gibi olguları anlamamızı sağlayan zihnimizin kapasitesi olmasa dünyada yaşam da bilim de mümkün olmazdı (ilk başlıkta dikkat çektiğimiz zihnin evreni bu şekildeki anlama kapasitesiydi). Bilimsel çabayla bu anlama faaliyetiyle yetinmeyerek suyun özelliklerini, ısınmanın ne olduğunu ve su moleküllerinin hareketinin detaylarını ve bu moleküllerin nasıl oluştuğunu da keşfetmeye koyuluruz; yani anladıklarımızın ötesine geçip olguların altında yatan daha derin nedenleri keşfe koyuluruz. Kalbimizin atışına sözümüz geçmez ama yıldızlarla ilgili özellikleri keşfedebiliriz. Evrenin müthiş büyüklüğü içinde Güneş sistemimiz, Güneş sisteminin içinde Dünyamız, Dünyamız içinde ise biz bir noktacık hükmündeyiz. Bu kadar büyük bir acizlik içinde zihnimizin evrendeki fenomenleri keşfetme kapasitesi müthiştir; evrenin 13,8 milyar yıllık evrimini, evrenin

başlangıcında maddeye kütle kazandıran Higgs parçacığını, milyonlarca yıl önce dinozorların yaşadığını, anne rahmindeki gelişimimizin mikro detaylarını bilimsel faaliyetler aracılığıyla keşfettik.

Bilimsel çabanın hedefi evrendeki fenomenlerin altında yatan sebepleri ve bu fenomenlerin hangi süreçlerden geçerek mevcut duruma geldiklerini keşfetmektir. Görüldüğü gibi bilimsel faaliyete girişirken evrenin özeliklerinin keşfedilmesinin mümkün olduğuna dair ön kabul de zihnimizin bir köşesinde mevcuttur. Elbette evrenin keşfedilebilir olması demek insanın her istediği sorunun cevabını, istediği zaman sürecinde bulabileceği anlamına gelmez. Fakat böylesi bir ön kabulün bilimsel çabayı nasıl desteklediği ortadadır. Bir yerde su bulmak için kuyu açan kişi, orada suyun keşfedilebilir olduğuna dair ön kabule sahiptir, yoksa suyu keşfetmek için gerekli çabayı sarf etmez, hatta kuyuyu açmaya başlamaz bile. Suyu keşfetmenin mümkün olduğunu bilmenin mutlak olarak suyun bulunmasını garanti etmediği bilinse de suyun keşfedilebilme ihtimali kuyunun kazılmasını sağlar. Aynı şekilde evrenin keşfedilebilir özellikte olması bilimsel faaliyetin gerçekleşmesi için yeterlidir, ayrıca peşinde olunan özel soruyla ilgili özelliğin mutlak olarak keşfedilmesi, hatta keşfedilebilir olması da gerekli değildir.

Birçok bilim insanı daha önceki başlıklarda ele alınanlar gibi evrenin keşfedilebilirliği olgusunun kendisi

hakkında düşünmeden evreni keşfetmeye koyulurlar. Bu durumdaki bilim insanları ses telleri hakkında düşünmeden şarkı söyleyen şarkıcılar veya ayakları hakkında düşünmeden koşan atletler gibidirler. Bunlar çoğu zaman şarkıları ve koşuları üzerine öylesine yoğunlaşırlar ki şarkı söylemeyi ve koşmayı neyin mümkün kıldığını düşünmek akıllarına bile gelmez. Ender olarak ses telleri hastalanınca veya ayakları sakatlanınca bunlar üzerine düşünseler de bu daha ziyade hastalığı geçirmeye çalışmak amaçlı bir objeleştirmedir; ses tellerinin sesi nasıl oluşturduğu veya ayak fizyolojisinin detaylarına vakıf olma bu objeleştirmenin hedefi değildir. Aynı şekilde birçok bilim insanı, evreni keşfetme çabasına girdiklerinde yıldızların nasıl ışık yaydıklarını veya kalbin nasıl attığını keşfetmeyi amaçlarlar ama nasıl olup da evrenin keşfedilebilir olduğu üzerine ve evrenin keşfedilebilir olduğuna dair ön kabulün rasyonel temelinin ne olduğu üzerine düşünmezler.

Bilimsel çabaların sonuçları evrende neleri keşfedebildiğimizi gösterse de evrenin nasıl böylesine keşfedilebilir bir yapıda olduğunu açıklamaz. Burada şu soruları sormamız gerekmektedir: “Nasıl oluyor da öyle bir evrendeyiz ki çok büyük bir acizlik içinde evrenin milyarlarca yıllık süreçlerini ve milyarlarca ışık yılı uzaklığındaki yıldızların yapılarını keşfetmemiz mümkün oluyor” ve “Hangi düşünce sistem(ler)i evrenin keşfedilebilir bir yapıda olduğunu desteklemektedir?” Ancak evrenin tümünü açıklayan ontolojik

görüşler bu soruların cevaplarını sağlayabilir. Keşfedilebilirlik ile ilgili bu müthiş olguyu açıklama hususunda rakip iki görüş karşımıza çıkmaktadır; bunlar teizm ve natüralizmdir.

Teizme göre evreni de evrende insanı da yaratan tek olan Allah'tır. Evren, Allah'ın kudret ve sanatının tezahür ettiği bir alan olduğu için evrendeki fenomenleri keşfetmek Allah'ın kudret ve sanatını da keşfetmeye aracı olmaktadır. İnsanların büyük bir acizlik içinde evrenle ilgili çok önemli hususları keşfetmeleri sürpriz değildir, çünkü bu, evrene bilinçli olarak konmuş keşfedilebilme özelliği sayesinde mümkün olmaktadır. Diğer yandan natüralist görüş açısından evrenin keşfedilebilir olmasını beklenir kılacak hiçbir unsur mevcut değildir; evren ezelden beri var olan ve özü pasif, bilinçsiz, gayesiz olan maddeden ibarettir. Böyle bir varlık anlayışında ise evrenin keşfedilebilir olmasını beklenir kılacak hiçbir unsur yoktur. Bunu beklenir kılacak hiçbir unsur yokken evrenin keşfedilebilir olması natüralist paradigma içerisinde mutlu bir tesadüf olarak gözükmektedir. Bu kadar büyük bir acizlik içerisinde milyarlarca yıl geçmişteki ve milyarlarca kilometre ötedeki süreçleri keşfedebilmemizi mutlu bir tesadüfe bağlamak ise hiç de tatmin edici bir açıklama olarak gözükmemektedir. Ayrıca Higgs ve nötron yıldızlarının içyapısı gibi evrenle ilgili birçok keşfimiz olmasa da insan türünün yaşamına devam edebileceğini rahatlıkla anlayabilmekteyiz. Bu yüzden bu tip

keşifleri yapacak kapasitemizin sadece türümüzü sürdürmemizle ilgili bir doğal seleksiyon sürecinde seçildiğini de söyleyemeyiz. (Doğal seleksiyonu ve canlıların evrimini natüralist bir şekilde yorumlamayan görüşlerin burada söylenenler açısından ve bizim genel felsefi ve teolojik yaklaşımımız açısından sorun olmadığını da söylemeliyiz.)

Evrenin keşfedilebilir olmasına bir teist mi yoksa bir natüralist mi şaşırmalıdır? Kimin paradigması içinde mevcut durum daha az şaşılacak bir durumsa doğru olması daha muhtemel açıklama odur. Burada bir teist açısından şaşılacak bir durum yoktur, natüralist açısından ise bu kadar büyük acizlik içinde insanın uçsuz bucaksız evrenle ilgili çok önemli keşifler yapabilmesi için bu kadar çok imkân çıkması çok şaşırılması gereken bir durumdur. Evrenin keşfedilmesinin birçok unsura bağlı olmasıyla ve bu unsurların var olup da evrenin keşfedilmesine bu kadar katkı sunmalarıyla ilgili muhteşem olguyu anlamamıza teist paradigma makul bir açıklama sunuyorken natüralist paradigma bir açıklama sunamamaktadır.[27]

27 Örnek olarak çok uzaktaki yıldızların yapısını keşfetmemizle ilgili olguyu ele alalım: Bunun için birçok başka unsurun yanında teleskopların kullanılabilmesi gerekmektedir; bu ise ancak çok çok büyüğün çok çok küçük bir alanda toplanabilmesini sağlayan optik yasaları (katrilyonlarca kilometrekareyi birkaç santimetrekarelik teleskop camında ve sonra gözümüzde algılamamızı bu yasalar mümkün kılar) evrende varsa, teleskobun camlarını oluşturacak hammaddelerin bulunduğu bir evrende yaşıyorsak, teleskopla yıldızların yapısını anlamamızda temel unsur olan ışık yıldızların yapısını gösterecek özellikleri içinde barındırıyorsa…. mümkündür.

Kuran'ın evrendeki fenomenlere yöneltip, onları incelemeye sevk eden yüzlerce ayeti, Kuran'ın ortaya koyduğu teizm açısından evrenin keşfedilmesinin beklenen hatta arzu edilen bir husus olduğunu göstermektedir. Kuran'ın yönelttiği evren keşfedilmeye açık olmasa bu yöneltme faaliyeti de anlamsız olmaz mıydı? Bu ayetlerin insanlara indirildiği dönemde, evrendeki fenomenlerin incelenmesini ve keşfedilmesini önemseyen bilimsel bir kültürün yaygın olmadığı da hatırlanmalıdır. Kuran'ın evren üzerine düşünüp sonuçlar çıkarmaya teşvik eden ayetlerine şu ayet örnektir:

Üzerlerindeki göğü nasıl yaptığımıza bakmazlar mı; onu süsledik, onun hiçbir eksiği gediği de yok. Ve yeryüzünü nasıl yaydık, ona dağlar yerleştirdik ve gönül açan her türü yetiştirdik.[28]

Kısacası evrenin keşfedilebilir olduğuyla ilgili bilimsel faaliyette bulunurken zihnimizde mevcut olan ön kabulü Kuran'ın ortaya koyduğu teizm desteklerken, natüralist felsefede bu ön kabulü destekleyecek bir unsur yoktur. Bir natüralist, bilimin başarılarına bakarak evrenin keşfedilebilir olduğuyla ilgili bir ön kabule sahip olabilir ama paradigması açısından bu şaşırılacak, beklenmeyecek bir durum olmalıdır. Artan bilgimiz evrenin keşfedilebilme özelliğini gösterir ama aynı zamanda bize acizliğimizi haykırır. Teist bakış açısından bu durumda bir paradoks yoktur, çünkü

28 50-Kaf Suresi 6-7.

Allah'ın sınırsız gücü ve müthiş yaratışları karşısında aciziz ama yaratıcımız evreni böylesine keşfedilebilir kıldığı için uçsuz bucaksız evrendeki noktacık hükmünde olan varlığımız ve acizliğimize rağmen evreni böylesine keşfedebiliyoruz.

4- DOĞA YASALARI EVRENSELDİR

Bilimin en önemli ön kabullerinden biri içinde bulunduğumuz evrendeki süreçleri tarif eden doğa yasalarının zaman ve mekânda evrensel olduğudur. Evrendeki süreçleri belirleyen doğa yasalarının zamanda evrensel olduğuna dair ön kabulümüz olmasa ne geçmişe ne de geleceğe yönelik bilimsel öngörüler yapabiliriz. Özellikle geçmiş süreçlerle ilgilenen jeoloji ve kozmoloji gibi bilim dallarının güvenilirliği, doğa yasalarının geçmişte de aynı derecede geçerli olmasına bağlıdır. Diğer taraftan doğa yasalarının mekânda evrensel olması, bedensel olarak ulaşamadığımız uzak cisimleri inceleyen astrofizik gibi bilimsel disiplinlerin güvenilirliğini belirler. Aslında bilim dalları açısından bu kadar önemli olan doğa yasalarının evrenselliği güncel hayatımızı sürdürmemiz ve eylemlerimizin sonuçlarını bilmemiz açısından da şarttır. Eğer suyu içmemizin hayatımız için şart olmasını sağlayan biyoloji yasası değişseydi veya yüksek bir yerden atladığımızda aşağı düşmemizi sağlayan çekim gücü yasası

değişseydi dünyada yaptığımız eylemlerin sonuçlarını bilmemiz, hatta normal bir hayat sürmemiz bile mümkün olmazdı. Bilimsel faaliyete girişen kişi yasalara ulaşmaya çabalarken bulacağı yasaların evrensel olacağı zihninde bir ön kabul olarak vardır; bulunacak yasa eğer başka bir ülkeye gidince veya yarın değişecekse onu bulmak için neden uğraşalım? Yasaların evrenselliği söz konusu olduğunda dört farklı evrensellikten bahsetmek mümkündür:

1. Yasalar özel uzay-zamansal konumlara atıf yapmazlar.
2. Yasaların uzay ve zamanda sınırsız menzilleri vardır.
3. Yasalar uzay ve zaman koordinatlarını açıkça içermezler.
4. Yasalar uzay-zamansal ötelemelerde değişmezdirler. [29]

Yasaların evrenselliği, bilim felsefesindeki önemli bir problem olan tümevarım sorunu ile yakından ilişkilidir. Tümevarım sonlu sayıda gözlem önermesinden genel bir ilke çıkarma işlemidir. Örnek olarak, aynı yüklü iki parçacığın birbirini ittiğini defalarca gözlemledikten sonra “Aynı yüklü parçacıklar birbirini iter” ilkesini çıkarımlarsak tümevarım yapmış oluruz.

29 John Earman, “The Universality of Laws”, **Philosophy of Science**, 45, 1978.

Bu genelleme işlemi ne kadar doğrudur? Diğer bir deyişle tümevarım güvenilir bilgi üreten bir yöntem midir? Ünlü felsefeci David Hume'a göre bu sorunun cevabı olumsuzdur,[30] ona göre tümevarımın rasyonel bir gerekçesi yoktur. Tümevarım sorunu tümevarımın rasyonel gerekçesinin sorgulanmasıdır. Tümevarım sorunu yasaların evrenselliği ile yakından ilişkilidir. Hume bunun farkındaydı, ona göre eğer yasaların evrensel olduğu ön kabulüne sahip olunursa tümevarım sorunu ortadan kalkardı. Zira geçmişte bolca yapılan ve kesin kanaat oluşturmuş gözlemlerden hareketle evrenin sabit yasalara sahip olduğu ön kabulu ile gelecek hakkında da öngörüde bulunulabilir ve bu çıkarımlara güvenilebilir. Ancak Hume, bu ön kabulun kendisinin de tümevarıma dayandığı gerekçesi ile sorunu çözemediğini iddia etmiştir. Hume'a göre yasaların evrenselliği ancak tümevarımla, tümevarım da yasaların evrenselliği ile temellendirilebilirdi.

Bilim felsefesindeki önemli yaklaşımlardan biri yanlışlamacılık (falsification) olarak bilinen yaklaşımdır. Karl Popper tarafından tümevarım sorununa çözüm olarak ortaya atılan bu yaklaşıma göre bir iddia ancak deneysel ve gözlemsel verilerle yanlışlanma imkanı tanıyorsa bilimseldir.[31] Mesela, "Aynı yüklü parçacıklar birbirini iter" iddiası bilimseldir, çünkü pekâlâ

30 David Hume, **A Treatise of Human Nature**, John Noon, London, 1739.

31 Karl Popper, **Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge**, Basic Books, New York, 1962.

bir deneyde aynı yüklü parçacıkların birbirini itmediği gözlemlenebilir, dolayısı ile bu iddianın yanlış olduğu o deney aracılığı ile ortaya konabilir (ama tümevarım sorunundan dolayı doğruluk iddiasında bulunulamaz). Yanlışlamacılık, bilim felsefesinde eski popülaritesini kaybetse de bilim insanları arasında saygı gören bir yere sahiptir. Birçok kişi sadece tümevarımın yasaların evrenselliği ön kabulüne dayandığını zanneder ama yanlışlamacılık da tümevarım gibi yasaların evrenselliği ile yakından ilişkilidir. Zira yasaların evrenselliği ön kabul olarak kabul edilmezse, testi geçen bir iddianın ilerde aynı testte yanlışlanamayacağı, yanlışlanan bir iddianın ise ilerde aynı testte doğrulanamayacağı bilinemez. Mesela "Aynı yüklü parçacıklar birbirini çeker" iddiasını ele alalım. Bu iddiayı herhangi iki aynı elektrik yüküyle yüklü parçacıkla yapılacak deney kolayca yanlışlayacaktır, mesela iki elektronu alıp yanyana bırakırsak, bunların birbirini ittiğini göreceğiz. Popper'a göre bu gözlem, yukardaki iddiayı yanlışlamaya yeter. Peki, yarın bir anda bu elektronların birbirini çekmeye başlamayacaklarını nereden biliyoruz? Yüklere hükmeden yasaların hep aynı kalacağı ön kabulüne sahip olmadan bu çıkarımı yapmamız mümkün değildir. Yanlışlamacılık da ancak yasaların evrensel olduğu, yani zamanla değişmeyeceği ve kaybolup ortaya çıkamayacağı ön kabulüne dayanır. Bu ön kabul terk edilirse yanlışlamacılık güvenilmez bir yaklaşım olur.

Natüralist paradigma içerisinde devamlı hareket halinde olan bir evrende mekân ve zamanda değişmeyen yasalar beklemek için hiçbir sebep gözükmemektedir. Fizikçi Paul Davies bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

> "…Bilim insanı olmak için evrenin güvenilir, değişmez, mutlak, evrensel, kökeni belirsiz matematiksel yasalar tarafından yönetildiğine inanman gerekir. Bu yasaların geçersiz olmayacağına, yarın uyandığın zaman ısının soğuktan sıcağa aktığı gibi bir duruma rastlamayacağına ya da ışık hızının saat başı değişmeyeceğine inanman gerekir. Yıllar boyunca sık sık fizikçi meslektaşlarıma neden fizik yasaları oldukları gibidir diye sorarım… En sık verilen cevap şöyledir; oldukları gibi olmaları için hiçbir gerekçe yoktur, onlara sadece varlar." [32]

Bilimsel devrimin en önemli aktörü ve üçlemeyi reddeden bir Hıristiyan olan Newton doğa yasalarının evrenselliği ile teist paradigma arasında bağ kurmuştur:

> "Eğer evrensel bir hayat varsa ve bütün uzay düşünen varlığın (Allah) doğrudan mevcudiyeti ile ondaki bütün şeyleri algıladığı bir alan ise o zaman yaşamdan ya da iradeden açığa çıkan hareket yasaları evrensel kapsamdadır. "[33]

32 Paul Davies, "Taking Science on Faith", **New York Times**, 24 Kasım 2007.

33 John Hedley Brooke, **Science and Religion: Some Historical Perspectives**, Cambridge University Press, Cambridge MA, 1991, s. 139.

Yukarda bir natüralistin doğa yasalarına muhtemel iki yaklaşımından bahsetmiştik. Eğer doğa yasaları birinci yaklaşım olan düzenlilik görüşündeki gibi doğadaki düzenliliklerden ibaretse ve bu düzenlilikler kozmik bir tesadüfse, o zaman bu düzenliliklerin gelecekte de devam edeceğini, ya da evrenin gözlemleyemediğimiz kısımlarında da var olduğunu düşünmemiz için hiçbir neden olamaz. Bunu daha iyi anlamak için basit bir örnek verelim: Bir ülkeyi ziyaret ettiğimizi düşünelim, oradaki bir şehirde gördüğümüz yüze yakın taksinin tamamının maviye boyandığını gördüğümüzü varsayalım. Bu gözlemimizden hareketle gelecekte göreceğimiz ya da diğer şehirlerde göreceğimiz taksilerin rengi hakkında ne söyleyebiliriz? Eğer taksilerin mavi olmasının bir açıklaması varsa ve bu açıklamanın tüm ülke için geçerli olduğunu öğrenirsek o zaman gelecekte de bu ülkede göreceğimiz taksilerin mavi olacağını varsayabiliriz. Ancak bir an için taksilerin mavi olmasının arkasında bir açıklama olmadığını, bunun çok büyük bir tesadüf olduğunu varsayalım. Bu bilgi ışığında taksilerin rengini değerlendirdiğimizde başka şehirlerde ya da gelecekte bu şehirde göreceğimiz bütün taksilerin mavi olacağını iddia edemeyiz. Çünkü taksilerin renginin rastgele bir şekilde böyle olduğunu varsaydıktan sonra böyle bir iddiada bulunmak için hiçbir zeminimiz kalmaz. Taksilerin mavi olduğunu gözlemeye devam etsek bile bu da bir tesadüf olacaktır. Taksi örneğimizdeki gibi eğer doğada gözlemlediğimiz

düzenlilikler büyük kozmik tesadüflerse, o zaman doğadaki düzenliliklerin evrensel olduğunu; gelecekte de bu düzenliliklerin bu şekilde kalacağını veya geçmişte de bu şekilde olduklarını veya bambaşka uzayın bölgelerinde de aynı şekilde geçerli olduklarını düşünmemiz için hiçbir sebep yoktur. Dolayısı ile doğa yasalarının düzenliliği görüşünde doğa yasalarının evrenselliği şaşırtıcı bir tesadüften başka bir şey değildir, evrensellikle ilgili beklenti yersizdir.

Naturalistin ikinci yaklaşımı olan doğa yasalarının tümeller arası zorunlu ilişkiler olduğu iddiası altında da yasaların evrensel olması yukardaki kadar şaşırtıcıdır. "A tümeli ile B tümeli arasında sonsuza kadar zorunlu ilişki olacaktır" önermesi ile "A tümeli ile B tümeli arasında t zamanına kadar zorunlu ilişki olacaktır" önermesi, geçmiş gözlemlerimizi eşit derecede doğru açıklamaktadır. Ancak ikinci önerme doğruysa, bu tümellerin tarif ettiği yasa evrensel değildir, gelecekte bir t zamanında bu yasa geçersiz olacaktır. Naturalist bakış açısında birinci önermeyi ikinci önermeye tercih etmek için hiçbir gerekçe yoktur. Daha da kötüsü t zamanı sonsuz sayıda farklı sayısal değer alabileceği ve natüralistin ilk önermeyi ikincinin herhangi bir alt kümesine (mesela t=10 milenyum sonra) tercih etmek için hiçbir sebep sunamamasından ötürü, ikinci önerme ilk önermeye kıyasla sonsuz defa daha olasıdır![34]

34 Helen Beebee, "Necessary Connections and the Problem of Induction", **Nous**, 45, 2011, s. 504-527.

Dolayısı ile böylesi bir natüralizm bakış açısı altında doğa yasalarının evrensel olmasının beklentisi rasyonel bir zemin bulamaz, tersine doğa yasalarının ilerde bir gün geçersiz olmasının beklentisinin daha yüksek olmasının gerektiği bile söylenebilir. Sonuç olarak natüralist ister doğa yasalarını düzenliliklerin bir tasviri olarak görsün, isterse onları tümeller arası zorunlu ilişkiler olarak görsün, yasaların evrensel olmasını beklemesi için hiçbir rasyonel nedeni yoktur.

Diğer taraftan evrenin, tek ve mükemmel bir yaratıcısı ve tasarlayıcısı olduğunu söyleyen teizm açısından evrensel yasalar olması beklendik bir durumdur. Teist bakış açısında evren mükemmel bir yaratıcı olan Allah tarafından yaratılmıştır ve gene bu yaratıcı tarafından muhafaza edilmektedir. Allah mükemmel olduğu için doğasında bir değişim söz konusu değildir. Dolayısı ile doğası değişmeyen Allah tarafından tasarlanmış ve muhafaza edilen yasaların zaman ve mekânda değişmez olması beklendik bir durumdur.

Teizmin bakış açısında, doğa yasalarının evrensel olmasını beklememizin bir diğer sebebi de Allah'ın birliğine ve bütün varlığın Rabbi olduğuna inançtır; Kuran metninde bu vurgu çok ön plana çıkmaktadır. Allah'ın bütün zaman dilimlerini ve bütün mekanları içerecek şekilde varlığın Rabbi olması, aynı yasaların farklı zaman dilimlerinde ve farklı mekanlarda geçerli olmasına rasyonel zemin sunar. Tarih boyunca

tektanrılı dinlere muhalif bir pozisyonda olan çoktanrıcı bakış açısına göre farklı olguların ya da bölgelerin farklı farklı ilahları vardır, dolayısı ile her bölgenin yasası olması mümkün olsa da bu yasaların evrensel olmaması beklenecek durumdur. Çoktanrıcı anlayış içerisinde doğa yasalarının bölgeden bölgeye ya da olgudan olguya değişmesi beklenmelidir. Çoğu çoktanrıcı anlayışta, ilahlar birbirleri ile savaş halindedirler, dolayısı ile belli olgulara ya da bölgelere hakim olan ilahlar zaman zaman o bölgelerdeki hakimiyetlerini kaybetmektedirler. Bu kayıplar beraberinde bu olgulara ya da bölgelere hükmeden yasaların değişmesine yol açacaktır. Dolayısı ile çoktanrıcı bakış açısında, yasaların zamandan bağımsız olduğunu bile iddia etmek mümkün değildir. Diğer taraftan tevhid inancına göre evreni yaratan, yasalarını belirleyen, muhafaza eden, evrenin her noktasına hâkim tek bir Varlık vardır. Evrenin tek bir mutlak Hâkimi olduğu inancı, doğa yasalarının evrensel olması gerektiği inancını desteklemektedir. Kuran'ın şu ayeti Allah dışında ilah kabul edildiğinde ortaya çıkacak kargaşaya dikkat çekmektedir:

Eğer ikisinde (gökte ve yerde) Allah'ın dışında ilahlar olsaydı elbette ikisi de bozulurdu.[35]

Nobel ödüllü biyokimyacı Mervin Calvin'e göre tektanrıcı görüşlerin çoktanrıcı yaklaşımlardan farklı şekilde evrende birliği öngören böylece yasaların evrenselliğini

35 21-Enbiya 22.

kabul etmeye yol açan yaklaşımı modern bilimin temellerini oluşturmuştur.[36]

Kuran'ın ortaya koyduğu teizmin paradigması içerisinde doğa yasalarının evrensel olması gerektiği beklentisini oluşturan diğer bir neden, yukarıdaki birinci maddede dikkat çektiğimiz gibi bu dünyanın bir imtihan alanı olmasıdır. Yukarda belirttiğimiz gibi imtihanın adil ve anlamlı olabilmesi için kişilerin davranışlarının sonuçlarını öngörebilmeleri gerekmektedir. Böyle bir şey de ancak doğa yasaları evrensel ise gerçekleşebilir. Mesela yaşlı bir adama yardım etmek gayesiyle su verildiğini düşünelim, eğer biyokimya yasaları bir anda değişir ve su zehirli hale gelirse, yardım amacı ile yapılan bu davranış kişinin ölümü ile sonuçlanır. Böyle bir evrende, kişilerin davranışlarının sonuçlarını bilemeyeceklerinden dolayı imtihan anlamını kaybedecektir. Dolayısı ile Kuran'ın anlattığı şekilde bir imtihan dünyasında olmamız, bilim yaparken zihinlerde mevcut bir ön kabul olan doğa yasalarının evrensel olmasını gerektirmektedir.

Diğer yandan ne natüralist felsefede ne de çoktanrılı dinlerde bu ön kabulü destekleyecek bir unsur mevcuttur. Özellikle Kuran'ın en önemli mesajı olan Allah'ın birliği ve Kuran'ın ortaya koyduğu paradigmanın en önemli unsurlarından biri olan imtihan dünyasında olmamız doğa yasalarının evrensel olduğuyla

36 Melvin Calvin, **Chemical Evolution**, Clarendon Press, Oxford, 1969, s. 258.

ilgili ön kabulü desteklemektedir. Bu ön kabulü destekleyen bir varlık anlayışını ve hayat görüşünü benimsemeden de bu ön kabule sahip birçok bilim insanı vardır. Ama Kuran'ın ortaya koyduğu varlık anlayışının ve paradigmanın bunu desteklediğini ve rasyonel zemin sunduğunu tespit etmemiz önemlidir. Çünkü buradaki iddiamız Kuran'ın inşa ettiği zihin yapısının bilimsel faaliyeti desteklediğidir.

5- EVRENİ İNCELEMEK DEĞERLİDİR

Evreni incelemenin değerli olduğu, bu faaliyetin vakit ve kaynak ayırmaya değer olduğu, bilimsel faaliyeti destekleyen diğer önemli bir ön kabuldür. Eğer evrenin incelenmesi değerli kabul edilmezse, bu, bilimsel faaliyete girişilmesi önünde ciddi bir engel oluşturur. Günümüzde bilimin teknoloji üretmede ve dolayısıyla hayatı kolaylaştırmadaki rolü çok iyi bir şekilde gözlemlendiği ve bilimselliğe değer veren bir kültürel yapı küresel ölçekte yaygınlaştığı ve siyasi yapılarca da bilimsel faaliyetler desteklendiği için evrenin incelenmesinin gerekli olduğu (bu, bilim yapmanın gerekli olduğu anlamını taşımaktadır), benimsenmesi kolay bir ön kabul gibi gözükebilir, ancak insanlık tarihine baktığımız zaman bunun böyle olmadığı rahatlıkla görülecektir. Tarihsel süreçte ortaya çıkan birçok kültürde pratik ihtiyaçların karşılanmasının sağlanması dışında evreni incelemek için ciddi bir teşvik ve kaynak aktarma gerçekleşmemiştir. İnsanın içinden gelen öğrenme arzusu evrenin incelenmesini destekliyor olsa

da içten gelen bu arzu evreni incelemenin neden değerli olduğunu göstermek için rasyonel temel sunmaz.

Her dinsel veya felsefi görüşün bilimsel aktiviteyi desteklemediğine dikkat edilmelidir. Örneğin evreni-maddeyi kötü bir varlık olarak sunan dini veya felsefi bir görüş açısından evreni inceleme faaliyetinin değerli bir faaliyet olarak kabul edilmesi zordur. Dünya tarihinde gözüken kimi dini ve felsefi görüşler, bu evrenin hammaddesini oluşturan maddeyi kötü bir varlık olarak niteleyerek, bilim yapılmasını destekleyen bahsedilen ön kabule aykırı şekilde zihinleri inşa etmişlerdir. Fakat Kuran metninde evrenin-maddenin kötü olduğunu düşündürecek hiçbir ifade olmadığı ve evrenin-maddenin yaratıcısı Allah iyi bir varlık olarak tanıtıldığı, bu yaratıcının yarattığı evreni-maddeyi incelemek değerli sonuçlara ulaştıran bir faaliyet olarak teşvik edildiği için bu yaklaşım evreni-maddeyi incelemenin değerli olduğunu destekler.

Dünya nüfusunun önemli bir bölümünde etkisi bulunan Uzakdoğu dinlerini ele alalım, bunların büyük çoğunluğu dış dünyanın, yani evrenin nesnel bir varlığı olmadığını, evrenin bir illüzyon olduğunu iddia ederler. (Teizmin içindeki kimi yaklaşımlarda da örneğin bazı sufi ekollerde de benzer görüşler savunulmuştur.) Nesnel olmayan bir varlık ya da yanılsama için ise kaynak ve vakit ayırmak, onu incelemeyi değerli bulmak makul değildir. Dolayısı ile Uzakdoğu dinlerinin

büyük çoğunluğunun inşa ettiği zihin, bilimsel faaliyetin gerçekleşmesi için önemli olan "evreni incelemenin değerli olduğu" ön kabulü ile çelişmektedir. Fakat Kuran'da evrenin ve yeryüzünün "gerçek" (hak) olarak yaratıldığı söylenerek evreni objektif bir varlık olarak görmeyen, illüzyon olarak gören yaklaşımlara karşı çıkılır. Şu Kuran ayeti bu konuda bir örnektir:

Allah evreni ve yeryüzünü gerçek olarak yarattı. Bunda inananlar için delil vardır.[37]

Ayrıca dikkat edilmesi gerekli diğer bir husus, değerlerin objektif varlığını reddedenlerin bilimsel faaliyete bir değer atfetmesinde tutarsızlık olduğudur. Evreni incelemenin değerli olduğunu söylemek bu faaliyete bir değer atfetmek demektir. Natüralizme göre uzay-zaman ve madde dışında bir varlık yoktur. Var olan bütün yasalar olgusaldır. Bütün yasalar sadece olgusal olduğu için Hume'un "olgusal önermelerden sadece olgusal önermeler çıkarsanabilir" ilkesi gereği, natüralizmdeki bütün nesnel doğru önermeler sadece olgusal olmak zorundadır.[38] Dolayısı ile natüralizme göre değer önermelerinin rasyonel bir temeli yoktur, bir natüralist nesnel bir ahlak ya da estetik tanımlayamayacağı gibi herhangi bir faaliyetin "değerli" olduğunu da temellendiremez.[39] Bu ise evreni inceleme faa-

37 29-Ankebut 44.

38 David Hume, **A Treatise of Human Nature**, John Noon, London, 1739, s. 335.

39 Natüralizmde nesnel değerler olamayacağının daha geniş bir savunması için bakınız: Enis Doko, "Aksiyolojik Argüman: Değerlerin Ontolojik

liyetine bir natüralistin değer atfedemeyeceği anlamını taşımaktadır. Ünlü ateist bilim insanı Dawkins şöyle demektedir:

> "Gözlediğimiz evren, temelinde tasarım olmayan, amaç olmayan, iyi ve kötü olmayan, kör acımasız bir umursamazlık dışında hiçbir şey olmayan bir evrenden beklediğimiz tüm özelliklere sahiptir."[40]

Bu durumun bir sonucu olarak natüralist felsefeye göre evreni incelemenin değerli bir faaliyet olduğu iddia edilemez (birçok natüralist bu duruma aykırı hareket ederek, yani bilimsel çalışmanın ve bilim insanının değerli olduğunu iddia ederek kendi varlık anlayışlarıyla uyumsuz bir pozisyonda bulunmaktadırlar). Natüralist bakış açısında, organize bir suç örgütünün yaptığı faaliyetlerle, bilim insanlarının yaptığı faaliyetler arasında nesnel bir fark gösterilemez. Elbette birçok natüralist yaptıkları bilimsel faaliyete değer atfetmektedirler ama burada önemli olan bir natüralistin bu şekilde değer atfetmesinin rasyonel temeli olup olmadığıdır. Diğer taraftan bir Müslüman, maddi doğa dışında Allah'ın varlığını da kabul ettiği için atfettiği değerlere rasyonel temel oluşturacak bir varlık anlayışına sahiptir. Buna göre Allah evreni incelemeyi değerli

Temellendirmesi Tanrısız Mümkün mü?", Caner Taslaman ve Enis Doko (ed.), **Allah, Felsefe ve Bilim**, İstanbul Yayınları, İstanbul, 2014, s. 101-144.

40 Richard Dawkins, **River Out of Eden: A Darwinian View of Life** , Basic Books/Harper Collins, New York, 1995, s. 132-133.

kıldığı için (Kuran'ın ifadelerinden bu anlaşılmaktadır) bu faaliyet değerlidir.

Kuran'ın birçok ayetinde evrendeki fenomenler Kuran'ın iddialarının onaylayıcısı olarak sunulur. Bu ayetler evreni incelemenin değerli olduğu ön kabulünü desteklemektedir.[41] Buna göre evrendeki fenomenler Allah'ın varlığını, kudretini, bilgisini anlamamızı sağladıkları için incelenmeye değerdirler. Örneğin Kuran'da Allah'ın evreni ve yeryüzünü yaratmış olması ahireti yaratmasının ne kadar kolay olduğunun bir delili olarak gösterilir. Bu ise evrenin ve dünyanın incelenmeye değer olduklarına dair ön kabulü destekler, çünkü bunların yapısını anlamak İslam inancı açısından çok önemli bir inanç olan ahiretin yaratılmasının kolaylığını daha iyi anlamak demektir ve bu da bir Müslüman için gerçekten önemlidir. Buna dikkat çeken bir ayet şu şekildedir:

Evreni ve yeryüzünü yaratanın onların bir benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Elbette yeter, O yaratandır, bilendir.[42]

Daha önceden dikkat çekilen ön kabullerin hepsine sahip olup evrenin anlaşılır olduğunu, zihnin evreni anlayabileceğini, evrenin keşfedilmeye açık olduğunu,

41 Bu ayetler evrendeki fenomenleri düşünmeyi, incelemeyi teşvik ederek ve emrederek motivasyon da sağlamaktadırlar. Burada dikkat çekilen bu ayetlerin zihinde oluşturduğu ön kabuldür. Motivasyonla ilgili bölümde ise dikkat çekilecek olan ayetlerin tavsiye ve emir olmalarıyla oluşan itici güçtür.

42 36-Yasin 81.

doğa yasalarının evrensel olduğunu kabul ettiğinizi ama evrendeki fenomenlerin incelemeye değer olmadıkları şeklinde bir ön kabule sahip olduğunuzu hayal edin. Bu durumdaki bir bilim insanı olsanız bilimsel faaliyete girişmeniz ne kadar mümkün olurdu? Örneğin deniz kenarında önünde kumsalı olan bir eviniz olsa, bu kumsaldaki kum tanelerinin sayılmasının mümkün olduğunu, zihninizin bu sayımı yapabilecek kabiliyeti olduğunu, siz saydıktan sonra kum taneleri form değiştirip sayımınızın geçerliliğinin kaybolmayacağını (yani önceden bahsedilenler gibi gerekli ön kabullerinizin olduğunu) kabul etseniz, fakat bu sayımı yapmanın hiçbir değeri olmayan bir uğraş olduğunu düşünseniz, vaktinizin çoğunu bu kumsalda geçirseydiniz bile böylesi bir sayımı yapmanız mümkün olur muydu? Belki çoğunuzun kumsalı olan bir evi yoktur ama herhalde bir kumsala gitmişsinizdir, bu kumsala gittiğinizde kumsaldaki kum tanelerini saymamanızın veya hiçbir zaman saymaya kalkışmayacak olmanızın nedeninin bu sayımın yapılmaya değer olmadığına dair ön kabulünüz olduğunu söyleyemez miyiz?

Kuran evreni incelemenin değerli olduğuna dair ön kabulü olan bir zihin inşa eder. Fakat bu ön kabulün sadece Kuran'ın sunduğu teizmle alakalı olmadığını da söylemeliyiz. Yahudi ve Hıristiyan geleneği içinde yer alıp da evreni inceleyerek Allah'ın daha iyi tanınacağını ifade eden birçok düşünür olmuştur. Nitekim bu kitabın içinde onlardan da çeşitli alıntılar aktarıyoruz.

Birçok Müslüman'ın bilimle ilişkisinin Kuran'ın verdiği perspektiften çok uzak olduğu açıktır ama bazı bilim tarihçilerinin ciddi şekilde deneysel metodu uygulayan ilk kişi olarak gördükleri ve bu yüzden "ilk bilim insanı" olarak niteledikleri İbni Heysem, İslam'daki bahsedilen yaklaşımdan etkilenerek bilimle ilgilenmeye başlamış ve bilimsel faaliyete girişme nedenini şöyle ifade etmiştir:

> "Ben sürekli bilgi ve gerçeğin peşinde koştum ve Allah'ın ihtişamına ve yakınlığına erişebilmek için gerçek ile bilgiyi aramaktan daha iyi bir yol olmadığına inandım."[43]

Natüralist görüşü benimseyenler teknoloji üretmedeki pratik faydayı görerek, karizma ile para kazanma gibi hedeflerin bilimsel uğraşla gerçekleştiğine tanıklık ederek evrenin incelenmesi gerektiğini düşünebilirler. Bu, tarihin belli döneminde evreni incelemenin pratik faydaları görülerek sahip olunan bir düşüncedir, yoksa natüralist varlık anlayışında evreni incelemeyi değerli kılacak hiçbir unsur yoktur. Oysa Kuran'ın ortaya koyduğu dünya görüşüne ve diğer bazı teist görüşlere göre dünyada herhangi bir pratik karşılığı olsa da olmasa da evreni incelemek değerli bir faaliyettir.

---

43 C. Plott, **Global History of Philosophy: The Period of Scholasticism**, Motilal Banarsidass, Delhi, 2000, s. 465.

6- EVREN HAKKINDA BİLGİ ELDE ETMEDE GÖZLEM ÖNEMLİDİR

Felsefe tarihindeki bazı düşünürler masa başında üretilen bilgiyi önemsememiş, gözlemsel süreçlerden verimli bir sonuç alınabileceğini düşünmemişlerdir. Masa başında felsefi argümanlar kurmak veya matematikle ilgili teoremler geliştirmek mümkündür. Felsefi argümanlarda kullanılan düşünce deneyleriyle veya matematikte tümdengelimsel metotla kurulan teoremlerle gözleme başvurulmadan önemli bilgilere ulaşılabilir. Felsefe ve matematikte ulaşılan bu sonuçların bir bölümü doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlerde de önemlidir. Felsefeden bilimlere metodolojisini vermede, matematikten doğayı hatta sosyal olguları anlamada yararlanmak gerekir. Kısacası felsefe ve matematik gibi masa başında yapılabilen çalışmalar da değerlidir; fakat bunun dışına çıkılmayıp gözlem merkezli bilim yapılmadığı sürece evrendeki fenomenler hakkındaki bilgimiz çok sınırlı kalmaya mahkûm olur. Gözlemsel ve deneysel metot olmadan ne kimyadaki periyodik tablonun

ne güneşin içyapısının ne de hücrenin organellerinin keşfedilmesi mümkün olabilirdi.

Bilimin belki de en önemli metodu olan deney, laboratuvar şartlarında, sistematik olarak yapılan ve istenildiği zaman tekrarlanabilen gözlemdir. Deneyin başarılı bir yöntem olduğuna inanç temelde iki ön kabule dayanır, birincisi gözlemin evreni anlamada güvenilir bir bilgi kaynağı olduğudur (bu bölümde incelediğimiz varsayım). Gözlemi bilgi kaynağı olarak görmeyen biri, sistematik bir gözlem olan deneyi de önemli bir metot olarak göremez. İkincisi ise yukarda incelediğimiz dördüncü ön kabul olan "doğa yasalarının evrenselliğidir". Laboratuvar şartlarında yapılacak gözlemlerin, doğadaki süreçleri anlamada önemli olacağı düşüncesi, aslında doğadaki yasaların laboratuvarda da eşit derecede geçerli olduğu varsayımına dayanır ki bu da "doğa yasalarının evrenselliği" ön kabulünün bir sonucudur. Deneysel metodun en önemli ön kabulü olan sonuçların tekrarlanabilirliği ilkesi de gene, yasaların evrenselliği ön kabulünün bir alt dalı olan doğa yasalarının zamanla değişmediği hep geçerli olacağı ön kabulünün bir sonucudur. Dolayısıyla bu saydığımız iki ön kabule sahip bir zihin, deneyi yararlı ve önemli bir faaliyet olarak görecektir.

Günümüzde bilimle uğraşan herkes evrendeki fenomenleri gözlemenin veya laboratuvar şartlarında gerekiyorsa deney yapıp deney sonuçlarını gözlemenin

bilim yapılırken en temel bilgi kaynakları olduğunu kabul etmektedir. Fakat insanlık tarihi boyunca bilgi elde etmede gözleme bu şekilde merkezi bir rolün verilmediğini bilim tarihi kitaplarından öğreniyoruz. Eski Yunanlılar'daki birçok önemli düşünür, pratik bilgiler sağlamasındaki faydası dışında gözlemsel süreçlerin değerini gereğince takdir edemediler. Buna iyi bir örnek olarak felsefe tarihinde ayrıcalıklı bir yeri olan meşhur felsefeci Platon gösterilebilir. Platon'a göre elde edilmesi önemli olan bilgi değişmez, ezeli ve ebedi, mükemmel Platonik Formlar'ın bilgisidir ve bu bilgi sadece saf düşünce ile elde edilebilir.[44] Gözlem bu konuda bize yardımcı olamaz, tam tersine bizi yanıltabilir. Aristoteles formları maddeye indirgeyerek, gözlem yapılmasını Platon'a göre daha çok destekleyen bir felsefi yaklaşım geliştirmiştir ama onun geliştirdiği bilgi kuramında bilim hala mantıken zorunlu bilgilerin peşindedir (bilimsel faaliyet sürecinde gözlemle ulaşılan bilgiler, mantığın yasaları gibi mantıken zorunlu kategorisinde değildir). Aristoteles'e göre bilginin amacı, maddeye giydirilmiş ebedi formları anlamaktır, siz bir kere bir cismin özünü rasyonel düşünce ile anladınız mı, o cisimle alakalı bütün bilgileri tümdengelimsel yöntemlerle çıkarsayabilirsiniz. Bu anlayışta gözlem her ne kadar cisimlerin özünü anlamada yardımcı olsa da bu öz saf düşünce ile de anlaşılabilir. Bu yaklaşımda da gözlem modern bilimde sahip olduğu gibi merkezi

44 Platon, **Republic**, çev: R. Allen, Yale University Press, Yale, 2006, 479e-484c.

bir konumda değildir. Başka medeniyetler incelendiğinde de yükselen suların zararlarından korunmak, tarımda veya hayvancılıkta kullanılmak kastıyla evrendeki fenomenlerin gözlendiği örneklere rastlayabiliriz, fakat doğa hakkında bilgi elde etmeyi pratik faydaların dışında önemseyerek dış dünyanın gözlemlenmesi gerektiği şeklinde bir zihni yapıdan geçmiş medeniyetlerin büyük bir kısmının uzak olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Masa başında düşünerek varlık hakkında gerekli tüm bilgilerin elde edilebileceğini zannetmenin yanında, bazı şahısların her meseleyi çözdüğünü düşünüp, bu şahısların görüşlerine başvurarak evrendeki fenomenler hakkında her şeyi öğrenebileceğini zannetme de gözlemsel bilimin düşmanıdır. Nitekim İbni Heysem de bu duruma dikkat çekmiştir:

> "Gerçeği arayan kişi, eskilerin yazdıklarını araştırarak ve doğal eğilimini takip ederek onlara güvenen kişi değildir, tam aksine onlara kuşkuyla yaklaşan, onlardan topladığı bilgileri sorgulayan, türlü türlü kusur ve eksikliklerle dolu yapıya sahip insanların sözleri yerine argümanlara ve kanıtlara boyun eğen kişidir."[45]

Bu konuyla ilgili anlatılan meşhur bir hikâye böylesi bir zihniyetin yaygın olduğu dönemler hakkında

45 A. I. Sabra "Ibn al-Haytham: Brief Life of an Arab Mathematician", **Harvard Magazine**, Eylül-Ekim 2003.

bize bilgi vermektedir. Bu hikâyeye göre atın kaç dişi olduğunu soran birine cevap olarak "Aristoteles'in kitabını açıp da bakalım" denmiştir.[46] Bu hikâye gerçek olmayabilir ama her halükarda uzun bir zaman dilimindeki zihniyeti aktarması açısından önemlidir. Batı dünyasında 17. yüzyılda bilimsel devrimin yapılmasında, Aristoteles'in gözleme merkezi yer verilmesini önleyecek şekilde yerleşmiş otoritesinden kurtulma, bilim tarihi kitaplarında önemli bir etken olarak sunulmaktadır. Kuran'ın evreni gözlemeye yönlendiren ifadelerinin değerini anlamak için bu olguyu göz önünde bulundurmalıyız. Kuran'ın iddiasına göre bütün varlıkların çok üzerinde olan Allah'tan gelen bir kitap olan Kuran, tüm kitaplar ve kişiler üstü bir otoriteye sahiptir. Oysa Kuran'da, Allah tarafından vahyedilme iddiası olmasına rağmen "Bu kitaptan evrenle ilgili her şeyi öğrenin" denmemiş, bu kitabın inananları evren üzerine gözlem yapıp sonuçlar çıkarmaya davet edilmişlerdir. Kuran, kendisine güvenen bir üslupla, bu gözlemleri kendi otoritesine tehdit görmemiş; tam tersine, aklı çalıştırmayla ve gözlemle bilgi elde etmeyle ulaşılan sonuçları kendi iddialarını tasdikleyen aracılar olarak takdim etmiştir. Evrendeki fenomenleri gözleyerek sonuçlar çıkarmaya davet eden ayetlere şu iki ayet örnektir:

---

46 D. Ary, L.D. Jacobs ve A. Razavieh, **Introduction Research in Education**, Harcourt Brace College Publishers, Orlando, 1996, s. 6.

De ki: "Yeryüzünü gezip dolaşın da yaratılışın nasıl başladığını görün."[47]

Evrende ve yeryüzünde nice deliller vardır ama bunlar yanından yüz çevirip geçmektedirler.[48]

Bu ayetlerden ilkinde dünyanın içindeki fenomenlerin incelenmesi suretiyle yaratılış hakkında bilgi edinmeye davet varken, ikincisinde yeryüzündeki delilleri incelemeyenler eleştirilmektedir. Bunları ve benzeri ayetleri okuyan bir kişi, Kuran'ı okuyup da evrendeki süreçlerle ilgili her detayı öğreneceğini değil, fakat evrendeki fenomenleri gözleyerek ve inceleyerek elde edeceği bilgilerden faydalanacağını anlar. Kısacası Kuran, kendinden önceki mitolojiyle ve gelenekle yoğrulmuş zihinleri bunların otoritesinden kurtarırken evrendeki olguları gözlemlemeyi değerli bulacak şekilde zihinleri inşa eder. Bu ise "Evren hakkında bilgi elde etmede gözlem önemlidir" gibi bilim açısından değerli bir ön kabulün oluşumunu desteklemektedir.

Günümüz biliminde gözlemin bilgi elde etmedeki başarısı çok iyi tecrübe edilmiş olduğundan, mevcut pratik sonuçlara tanık olan bilim insanları gözlemin önemli olduğuna dair ön kabule sahiptirler. Birçok bilim insanı bu ön kabulü zihinlerinde bulundururken -dış dünyanın varlığı gibi- bunun neden önemli olduğunu temellendirmeyi düşünmezler bile. Kuran,

47 29-Ankebut 20.
48 12-Yusuf 105.

pratikteki sonuçlardan faydalanılmasından bağımsız olarak gözlemi teşvik eder ve böylece bağlılarını hiçbir pratik fayda bulmalarına bağlı olmadan gözleme yöneltir. Elbette Kuran ayetlerinin gözleme yöneltmesini uygulamaya kalkan birçok kişinin güncel hayattaki gözlemlerle yetinip, bilim için gerekli olduğu gibi daha sistematik bir şekilde gözleme yönelmemesi ve böylesi gözlemlerin verilerini öğrenmeye çalışmaması mümkündür (burada bir kez daha pratikte Müslümanların yaptıklarını değil Kuran'ın içeriğini anlamaya yöneldiğimizi belirtmek istiyoruz). Fakat ayetlerin yönelttiği evrendeki fenomenlerin daha iyi anlaşılması için güncel sıradan gözlemlerin ötesine geçilip bilim için gerekli şekilde sistematik gözlem yapılmasının bunları daha nitelikli bir şekilde kavratacağı açıktır. Ayetlerin istediği de zaten nitelikli bir kavramadır; ayetlerde evrene yöneltmek için geçen Arapça kelimeler derin bir şekilde, özüne nüfuz ederek incelemeyi ifade etmektedir. Kısacası bilimsel faaliyetlerin gerçekleşmesinde önemli bir yeri olan "evren hakkında bilgi elde etmede gözlem önemlidir" ön kabulünü, Kuran'ın evreni incelemeye ve bu incelemelerden sonuçlar çıkarmaya davet eden birçok ayeti desteklemektedir.

7- EVRENİ ANLAMADA MATEMATİK ÖNEMLİDİR

Bilimsel yaklaşımda gözlemler sonucu ulaşılan bilgileri ifade etmede matematiğin kullanılmasının önemli bir rolü vardır. Özellikle fizik açısından matematiğin evreni anlamadaki rolü çok merkezidir. Var olan olgular matematiksel yasayla birleştirilip değerlendirildiğinde, geçmiş ve gelecek hakkında öngörüde bulunmak mümkün olmaktadır. Evrenin ilk dakikalarında ne olduğundan dünyanın yaşına kadar birçok olguyu matematiğin sağladığı evrene nüfuz gücüyle öğrenebildiğimiz gibi cep telefonları, bilgisayarlar, uydular gibi birçok teknoloji harikasını üretmeyi ve işletmeyi de matematiğin gücünden faydalanarak gerçekleştirebiliyoruz. Kuantum kuramı ya da genel görelilik gibi modern bilimin temel taşları olan teorileri, matematiği kullanmadan ifade etmek neredeyse imkânsızdır. Grup teoriden topolojiye, kompleks analizden diferansiyel geometriye kadarki alanlarda oldukça soyut

olabilen matematiksel kuramlar bile evreni anlamada vazgeçilemeyecek derecede önemli rol oynamaktadırlar.

20. yüzyılın iki önemli filozofu Hillary Putnam[49] ile Willard Quine,[50] matematiğin deneysel bilimler için vazgeçilmez olduğunu savunmuşlardır. Bu yaklaşım felsefe literatüründe "Putnam-Quine vazgeçilemezlik tezi" (Putnam-Quine indispensability thesis) olarak bilinir. Bu yaklaşıma göre matematik doğa bilimlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır, matematiksiz geliştirilmeye çalışılacak herhangi bir bilim eksik olacaktır. Quine ve Putnam'ın tezlerinin sonucu gibi gözüken matematiksel objelerin gerçekten var olduğu görüşü, tartışmalı olsa da, bilim felsefecilerin önemli bir bölümü tarafından benimsenmektedir. Bu yaklaşıma itirazlara ise Hartry Field'in "kurguculuğu" (fictionalism) örnek olarak verilebilir.[51] Her ne kadar Field, matematik olmadan doğal bilimlerinin yapılmasını mümkün görse de, o bile matematiğin doğayla ilgili akıl yürütmeyi önemli ölçüde kolaylaştırıp basitleştirdiğini kabul etmektedir. Dolayısı ile matematik, evreni tanımlamaya en uygun dildir ve bilimler açısından yeri doldurulamaz bir fonksiyonu vardır. Ancak bu durum, modern algıda normal gözükse bile, çok garip ve beklenmedik bir durumdur.

---

49 Hillary Putnam, "What is Mathematical Truth", **Mathematics Matter and Method: Philosophical Papers**, Cambridge University Press, Cambridge MA, 1979, cilt 1, s. 60–78.

50 W. V. Quine, "On What There Is", **From a Logical Point of View**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1980, s. 1–19.

51 H. H. Field, **Science Without Numbers: A Defence of Nominalism**, Blackwell, Oxford, 1980.

Kuantum mekaniğinin kurucularından Nobel ödüllü fizikçi Eugene Wigner, matematiğin doğaya uygunluğunun garipliğini anlattığı "*Matematiğin Makul Olmayan Etkisi*" (*Unreasonable Effectiveness of Mathematics*) adlı makalesinde şöyle demektedir:

> "… matematiğin doğa bilimlerindeki muazzam kullanışlılığı gizemle doludur ve bunun rasyonel bir açıklaması yoktur."[52]

Benzer ifadeleri, bir başka Nobel ödüllü fizikçi Steven Weinberg'te de bulmak mümkündür:

> "Matematikçilerin daha sonra fizikçilerin yararlı bulacakları formel yapıları, zihinlerinde böyle bir hedef olmamasına rağmen, matematiksel güzellik hissi (duyusu) ile geliştirmeleri çok gariptir… Fizikçiler, genellikle matematikçilerin, fiziksel teoriler için gereken matematiği öngörebilme yeteneklerini epey esrarengiz bulurlar. Bu, Neil Armstrong'un 1969'da Ay'ın yüzeyine ilk adımını attığında, ay tozunda Jules Verne'nin ayak izlerini bulması gibidir."[53]

Natüralist bakış açısında evrenin matematikle tasvir edilebileceğini düşünmek için hiçbir makul sebep yoktur; evrenin matematikle tasvir edilebilir oluşu çok şaşırtıcıdır. Natüralistler genelde matematiksel nesnelerle

52 E. P. Wigner, "The Unreasonable Effectiveness of Mathematics in the Natural Sciences", **Symmetries and Reflections**, MIT Press, Cambridge MA, 1964, s. 223.

53 S. Weinberg, **Dreams of a Final Theory**, Vintage, London, 1993, s. 125.

ilgili anti realist bir tutum benimserler, diğer bir deyişle matematiksel nesneleri insan zihninin ürünleri olarak görürler. Fakat matematiksel nesneler bir şekilde insan zihninin ürünleriyse, o zaman bizim geliştirdiğimiz karmaşık aksiyomatik bir yapının evreni bu kadar iyi tarif etmesini beklemek için hiçbir neden yoktur. Bu bakış açısında, satranç kurallarının evrendeki fenomenleri tarif etmesi ne kadar beklenirse, matematiğin de evreni tarif etmesi ancak o kadar beklenir olmak durumundadır. Natüralist, matematiksel nesnelerin insan zihninden bağımsız olduğunu iddia edip, realist bir tavır benimserse de sorun ortadan kalkmaz. Zira matematiksel nesneler, nedensel ilişkiye girmeyen, uzay zaman dışında soyut nesnelerdir, bu yüzden bunlar evreni hiçbir şekilde etkileyemezler. Matematiksel nesneler evrene etki edemiyorsa, evrenin o nesnelerle tarif edilecek bir yapıda olması ve o nesnelerle tarif edilmesi nasıl açıklanabilir? Sonuç olarak natüralist, matematiksel objelerle ilgili ister realist ister anti-realist tavır takınsın, iki yaklaşımda da evrenin matematikle tarif edilebilmesini beklemesi için hiçbir rasyonel nedeni yoktur.

Diğer taraftan teizm, hem realist yaklaşım hem de anti realist yaklaşım içerisinde evrenin matematiğe uygunluğunu rahatça açıklayabilir. Eğer realistin iddia ettiği gibi uzay zamanı aşkın bazı matematiksel

nesneler gerçek varlıklar olarak varsa,[54] Allah bu nesnelerin bilincinde olduğu için evreni pek ala bu nesneleri içerecek, onlara uygun biçimde yaratmış olabilir. Natüralizmde var olan matematiksel nesneler ile evren arasındaki nedensel boşluk teizmde yoktur. Matematik insan zihninin bir icadı olarak görülürse, teizm açısından gene evrenin matematikle açıklanmaya uygun yapıda olmasında bir sorun yoktur. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi teizmin bakış açısı altındaki temel beklenti evrenin anlaşılır bir yapıda olması ve insan zihni ile uyumlu bir yapıya sahip olmasıdır. Eğer insan zihni matematiği üretmeye kadirse, matematik insanın düşünmesinde verimli bir aracıysa, o zaman evrenin de anlaşılır ve insan zihni ile uyumlu olması için matematiğe uygun bir şekilde yaratılmış olması beklendik bir durumdur. Natüralizme göre evren insan zihninin bir yaratması olmadığı için insan zihninin bir icadının (matematiğin) evrene böylesi bir şekilde uymasının açıklaması yokken, teizme göre evreni Allah yarattığı için bu uygunluğu açıklamada bir sorun yoktur. Dolayısı ile teizm açısından, matematiksel nesnelerle ilgili anti-realist bir pozisyon savunulduğunda da, evrenin matematik ile tarif edilmeye uygun bir yapıda olmasında bir sorun yoktur. Nitekim 20. yüzyılın en sofistike ateisti olarak gösterilmiş olan Antony

54 Teizm içerisinde birden fazla realist görüş mümkündür: Allah bizim evrenimizden bağımsız bir matematiksel nesneler dünyası yaratmış olabilir, ya da matematiksel nesneler Allah'ın zihninin bir ürünü olabilir, ya da bir şekilde Allah'ın doğası ile ilişkili olabilirler.

Flew, doğanın matematiğe uygun yapıda olmasını, ateizmi terk edip Allah'ın varlığına inanmaya başlamasının sebepleri arasında saymıştır.[55] 17. yüzyıl bilimsel devriminin en önemli isimleri Descartes, Kepler, Galile, Leibniz, Newton gibi isimler matematiği Allah'ın evreni yazdığı dil olarak görerek bu konudaki yaklaşımlarını sergilemişlerdir.

Günümüzde hemen her bilim insanı bilimsel faaliyete girişirken evrendeki fenomenleri anlamada matematiğin önemli olduğuna dair ön kabulü zihninin bir kenarında bulundurur (bununla ilgili demin bahsettiğimiz kökenle ilgili meselelerin üzerinde çoğu hiç düşünmemiş olsa da). Özellikle son birkaç asırda matematiğin kullanılmasıyla elde edilen başarılı sonuçlar o kadar çok gözlenmiştir ki bu ön kabul birçok bilim insanı için tartışılmazdır. Evreni anlamada matematiğin bu kadar önemli bir rolü olabileceğini insanlık tarihinin birçok dönemindeki birçok medeniyet takdir edememiştir. Diğer taraftan Kuran metniyle zihni şekillenen biri açısından evrenin matematiksel yapıda olması hiç de şaşırtıcı değildir. Zira Kuran'ın içinde matematikle doğa arasında ilişki kurduran ayetler mevcuttur. Şu ayetler bu konuda örnektir:

Güneş ve Ay bir hesaba bağlıdır.[56]

55 Antony Flew, **There Is A God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind,** Harper Collins, New York, 2007, s. 96-112.

56 55-Rahman 5.

Allah onların yaptıklarını tümüyle kuşatmıştır ve her şeyi sayıyla tespit etmiştir.[57]

Kuran'daki bu ifadeler "evreni anlamada matematik önemlidir" ön kabulünü desteklemektedir. Ayrıca Kuran'da birçok ayette geçen Arapça "kader" kelimesinin temel anlamlarından biri ölçüye bağlı olmaktır. "Ölçü" (kader) kelimesinin geçtiği ayetlere şu iki ayet örnektir:

Gerçekten de her şeyi bir ölçü ile yarattık.[58]

Biz gökten bir ölçü ile su indirdik ve onu yeryüzünde yerleştirdik. Onu gidermeye de gücümüz elbette yeter.[59]

Kuran'ın evrende matematiksel bir ölçü olduğuna işaret eden ayetleri, gözlemsel verilerin anlaşılmasında ve ifade edilmesinde bilim açısından çok merkezi bir yeri olan matematiğe önem vermeyi desteklemektedir. Kuran, dünyadaki pratik sonuçlarından bağımsız olarak bu ön kabulü desteklemektedir. Günümüzde ise matematiğin kullanımının teknoloji üretmede ve hayatı kolaylaştırmadaki pratik faydalarına tarihin hiçbir döneminde olunmadığı kadar tanık olunduğu için "evreni anlamada matematik önemlidir" ön kabulünü zihninde bulundurmayan bilim insanı yok gibidir.

57 72-Cin 28.

58 54-Kamer 49.

59 23-Muminun18.

2. BÖLÜM

KURAN VE BİLİMSEL FAALİYET İÇİN MOTİVASYON

Bilimsel faaliyetin motivasyon kaynağının ne olduğu da önemli bir sorudur ve burada bu önemli konunun Kuran'ın içeriğiyle ilişkisini değerlendireceğiz. Motivasyon bir davranışın gerçekleştirilmesinin nedenlerini ifade eder. Bilimsel faaliyet de bir davranış türüdür ve her davranış gibi bir motivasyona ihtiyaç duyar. Bilimsel faaliyetin birçok zaman yemek, içmek, uyku gibi en temel ihtiyaçlarımızı gidermek gibi bir amaç gütmeksizin de yapıldığını düşünürsek, bu en temel ihtiyaçları karşılamadan yapılan bu faaliyete bu kadar zaman, emek ve kaynakların aktarılmasının rasyonel sebebinin ne olduğu bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde gerek bilimsel faaliyette bulunanlara ödenen paralarla, gerek şöhretle, gerek çeşitli unvanlar ve statülerle gerekli motivasyonun sağlanabildiğini görüyoruz. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta bu motivasyonların çoğunun hedefinin, bilim dışında başka uğraşlarla da sağlanabileceğidir. Örneğin ticaret, spor, siyaset gibi uğraşlar aracılığıyla bilimsel faaliyet kadar hatta daha çok para

kazanılıp, bunlar bilime tercih edilebilir. Gene müzik, spor veya siyaset ile uğraşan biri, bilimle uğraşmaktan daha çok şöhret kazanabilir. Bu sayılan motivasyon hedefleri bilime özgü olmayıp, bilimsel uğraşı mümkün kılsa da zorunlu kılmaz. Aynı motivasyonlara sahip biri dolayısıyla bilim dışında başka uğraşlara da yönelebilir. Gene pratik ve teknolojiyle ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla da bilimsel faaliyetler motive edilebilir. Bu da doğru olmakla beraber, temel sorularla ilgilenen disiplinlerin (evrenin geçmişi ve başlangıcı ile ilgilenen kozmoloji gibi) bu tarz pratik hedefli yaklaşımlarla fazla motive edilemeyeceği de açıktır. Bu tarz pratik merkezli yaklaşımlar, temel bilimlerden ziyade mühendisliğin çeşitli disiplinlerini ön plana çıkarır ve temel bilimlere ancak mühendislik hedefleri için araçsallaştırılabileceği ölçüde yöneltir.

Kuran'a inanan bir Müslüman için bu tip motivasyon kaynaklarının olmasında bir sorun yoktur. Bir Müslüman bilim insanı da bilimle ilgili faaliyetlerinden dolayı para ve unvanlar kazanabilir, bilimsel çabalarıyla dünyevi fayda elde edebilir. Fakat Kuran'ın inşa ettiği zihin açısından bunlardan daha anlamlı bir motivasyon kaynağı da vardır ki bu, evreni inceleme faaliyetinin Allah'ın bir emri olarak sunulmuş olması ve bu inceleme faaliyetinin Allah'ın kudret ve sanatını tanımaya bir aracı olmasıdır. Bu tarz bir motivasyon, dünyevi çıkarlarla ilgili diğer hiçbir motivasyon kaynağı olmadığı bir durumda bile gerekli itici gücü

sağlar. Üstelik bu motivasyon, pragmatik motivasyonların aksine, evreni bilme çabası olan bilime özgüdür ve bilim dışında başka disiplinlerle karşılanamaz. Bilimin çeşitli hazlar ve dünyevi menfaatler için araçsallaştırılamayacağı alanlarda da devam eder. Bunu anlayan, Kuran'ın evreni anlama vurgusunu kavrayan ideal Müslüman bir toplumun bilimle uğraşması kaçınılmaz olur. Kuran'ın sunduğu dünya görüşünde evreni en sofistike şekilde anlama faaliyeti olan bilimin kaçınılmaz bir yeri vardır.

Ayrıca insana içkin merak duygusu da bir motivasyon kaynağı olabilir. Aristoteles'in dediği gibi "Tüm insanlar doğaları gereği bilmeyi arzu ederler."[60] "Bilmek arzusu" insan fıtratının önemli özelliklerinden birisidir.[61] "Bilme arzusu" insani bir arzu olarak bilimsel faaliyeti destekler. Bu arzu ise teist, ateist, Hindu, Budist, Müslüman, Hıristiyan, Yahudi her insanda ortak bir özelliktir. Her ne kadar içten gelen bu bilme arzusu da bir motivasyon kaynağı olabilecek olsa da, bu arzu bilimsel uğraş için bolca zaman ve kaynak aktarmaya rasyonel sebep sunmaz. Bir arzu itici bir güç olabilir, fakat rasyonel sebebi açıklamaya yetmez. Örneğin içinden gelen yemek yeme arzusu insanı tatlı yemeye itebilir ama bu kişi obez ise veya şeker hastası ise bu arzusuna uymaması gerekir; kimi durumlarda insanın

60 Aristotle, **Metaphysics**, çev: Hugh Lawson-Tancred, Penguin Classics, Londra, 1999, Kitap I, 980.a21

61 Fıtratla ilgili bakınız: 30-Rum Suresi 30. Ayrıca bakınız: Caner Taslaman, **Arzulardan Allah'a**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014.

arzusuna uyması değil, uymaması rasyoneldir. Kuran ise rasyonel temel sunarak motive etmektedir; insan fıtratının önemli özelliklerinden birisi arzuların tatmin edilmesiyken, diğer önemli bir özelliği eylemlere rasyonel temel bulunup aklın da tatmin edilmesidir. Kuran rasyonel temelli motivasyon sunarak insan doğasının bu ihtiyacını karşılar ve bilme arzusunun tatmin edilmesini akılcı sebeplerle destekler. Yaratıcının emrini yerine getirme ve Yaratıcının kudret ve sanatını tanımaya çalışma aklın bir gereğidir.

Kuran'da yüzlerce ayetle evrendeki fenomenleri incelemeye, bunlardan sonuçlar çıkarmaya davet yapılmaktadır. Çok rahatlıkla söyleyebiliriz ki büyük dünya dinlerinin hiçbirinde buna yakın bir yoğunlukta bile bir teşvik yoktur. Önceden dikkat çektiğimiz gibi evrendeki fenomenlere yönelten bu teşvik, bilim yapılırken zihnimizde mevcut olan ön kabulleri; örneğin "insan zihni evren hakkında doğru bilgilere ulaşabilir" veya "evreni incelemek değerlidir" gibi ön kabulleri de destekler. Fakat ön kabulleri oluşturma dışında Kuran'ın bu içeriği evreni inceleme faaliyeti için bir itici güç de, yani motivasyon da oluşturur. Bir Müslüman için Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve Allah'ı daha iyi tanımaya çalışmak, olabilecek en üst seviyede bir motivasyon kaynağıdır. Bu rasyonel temelli motivasyon para, şöhret, unvan gibi dünyevi hiçbir çıkar olmadan da evreni inceleme faaliyetinin gerçekleşmesini destekler. Kuran'ın yüzlerce ayetindeki bu teşviğini

birçok Müslüman görmezden gelmiş veya yüzeysel bir şekilde uygulamış olabilir. Fakat bu teşviğin en sofistike uygulanış şeklinin bilimsel faaliyetlere (bu faaliyetleri göstermeye ve bu faaliyetlerin sonucunda elde edilen bilgileri öğrenmeye) yöneltici olduğu da açıktır. Nitekim yaşadığı dönemde (973-1048) dünyadaki en iyi bilim insanlarından biri olarak kabul edilen Biruni "Benim bilimle uğraşma sebebim Ali İmran Suresi 191. ayettir" demiştir.[62] İlgili ayet şu şekildedir:

Onlar ki ayaktayken, otururken ve yanları üzerinde yatarken Allah'ı hatırlarlar, göklerin ve yerin yaratılışı konusunda derinlemesine düşünürler: "Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateş azabından koru."[63]

Biruni'nin işaret ettiği bu ayete benzer şekilde evrendeki fenomenleri incelemeye yönlendiren birçok Kuran ayeti vardır. Bunlara şu ayetleri örnek olarak verebiliriz:

De ki: "Evrende ve yeryüzünde olanlara bir baksanıza." İnanmayan bir topluma deliller ve uyarılar fayda sağlamaz.[64]

Muhakkak ki evrende ve yeryüzünde inananlar için deliller vardır. Sizin yaratılışınızda ve yaydığı canlılarda kesin bir şekilde inanan bir toplum için

62 Mehdi Golshani, **The Holy Qur'an and the Sciences of Nature**, Global Scholarly Publications, New York, 2003, s. 154

63 3-Ali İmran Suresi 191.

64 10-Yunus Suresi 101.

deliller vardır. Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın gökten bir rızık indirerek onunla ölümünden sonra toprağı diriltmesinde ve rüzgarları yönlendirmesinde akıl eden bir toplum için deliller vardır.[65]

O ki gökten size su indirendir. Onu hem içersiniz hem de hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler onunla biter. Onunla sizin için ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve meyvelerin her türlüsünden bitirir. Şüphesiz düşünebilen bir topluluk için bunda deliller vardır. Geceyi, gündüzü, Güneş'i ve Ay'ı hizmetinize sundu. Yıldızlar da O'nun emriyle boyun eğmiştir. Şüphesiz bunda, aklını kullanabilen bir topluluk için deliller vardır.[66]

Ve O, yeri yayıp uzatan, onda sarsılmaz dağlar ve ırmaklar var eden, orada ürünlerin her birinden ikişer çift oluşturan, geceyi gündüzün üzerine örtendir. Şüphesiz bunlarda düşünen bir topluluk için gerçekten deliller vardır.[67]

Gerçekten de göklerin ve yerin yaratılışında, geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, işin özüne nüfuz edenler için çok deliller vardır.[68]

Kuran'da birçok farklı fenomenin incelenmesine yönlendirme olduğunu tespit etmek konumuz açısından

65 45-Casiye Suresi 3-5.

66 16-Nahl Suresi 10-11.

67 13-Rad Suresi 3.

68 3-Ali İmran Sursi 190.

önemlidir. Günümüzde bilimlerdeki özelleşmeyle bu farklı alanların her biri farklı bir çalışma disiplini olarak isimlendirilmektedir. Bunlara birkaç örnek verelim. Örneğin şu Kuran ayetinin yönlendirmesi astronomi alanıyla ilgilidir:

Üzerlerindeki göğü nasıl kurduğumuza ve süslediğimize bakmazlar mı? Bir çatlağı da yoktur onun.[69]

Şu ayetlerin yönlendirmesi jeoloji (yerbilimi) alanıyla ilgilidir:

Dağların nasıl dikildiğine bakmazlar mı? Ve yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?[70]

Şu ayetin yönlendirmesi canlıların başlangıcıyla ilgilenen paleontoloji (fosilbilim) gibi bilim alanlarıyla ilgilidir:

De ki "Yeryüzünü gezip dolaşın da yaratılışın nasıl başladığını görün."[71]

Şu ayetin yönlendirmesi arkeoloji alanıyla ilgilidir:

Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonuna bakmazlar mı? Onlar bunlardan daha kuvvetliydiler, yeryüzünü eşip deşip didik didik etmişler ve bunların imar ettiklerinden çok daha fazla imar etmişlerdi.[72]

69 50-Kaf Suresi 6.
70 88-Gaşiye 19-20.
71 29-Ankebut 20.
72 30-Rum Suresi 9.

Şu ayetin yönlendirmesi botanik (bitkibilimi) alanıyla ilgilidir:

O, gökten su indirendir. Her çeşit bitkiyi onunla bitirdik, ondan bir yeşillik çıkardık, üstüste binmiş taneler üretiyoruz ve hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın. Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için deliller vardır.[73]

Şu ayetin yönlendirmesi zooloji (hayvanbilimi) alanıyla ilgilidir:

Muhakkak hayvanlardan alacağınız ibretler vardır.[74]

Şu ayetin yönlendirmesi embriyoloji alanıyla ilgilidir:

Ey insanlar! Eğer dirilişten şüpheleniyorsanız, gerçekten de sizi topraktan yarattık, sonra bir damla sudan, sonra asılıp tutunan bir şeyden, sonra yaratılış biçimi belli belirsiz bir çiğnem et parçasından; size apaçık gösterelim diye. Dilediğimizi belirli bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz sonra sizi bebek olarak çıkarıyoruz, sonra da güçlü çağınıza eriştiriyoruz.[75]

Kuran'da bunlara benzer birçok ayet evrendeki fenomenleri incelemeye ve bunlardan sonuçlar çıkarmaya

73 6-Enam suresi 99.

74 16-Nahl Suresi 66.

75 22-Hac Suresi 5.

yönlendirirken, bu ayetleri birçok kişinin manasını düşünmeden ve hayata geçirmeye çalışmadan okuması hepimizin tanık olduğu bir olgudur. Kuran tartışmasız bir şekilde dünyanın en çok okunan ve ezberlenen kitabıdır, fakat Kuran'ın anlamı üzerine derin düşünmenin bu yoğun okuma ve ezberleme faaliyetinden çok uzak olduğunu gözlemliyoruz. Oysa Kuran, evren üzerinde olduğu gibi kendi üzerinde de derin düşünülmesini telkin etmektedir:

Bu mübarek kitabı sana, işin özüne nüfuz edenler ayetlerini derinlemesine düşünsünler ve öğüt alsınlar diye indirdik.[76]

Kuran'ın anlamına nüfuz etmeye ve emirlerini hayata geçirmeye çalışmaktan ziyade anlamadan seslendirenler, Kuran'ın evrendeki olguları incelemeye yönlendiren yüzlerce ayetini gereğince takdir edememişlerdir. Müslümanların, Kuran'ın söz konusu ayetlerinin gereğini yerine getirmemelerini ve bilimden uzak kalmalarını sıkça eleştiren, Nobel ödüllü fizikçi Abdus Salam (elektro manyetik kuvvetle zayıf nükleer kuvveti birleştirerek 1979 yılında Nobel ödülünü aldı) şöyle demektedir:

> "Kuran, âlimlerin, yani bilgi sahiplerinin ve kavrama yeteneğine sahip olanların üstünlüğüne vurgu yapar ve şöyle sorar: 'Bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?' Kuran'daki yedi yüz elli ayet

76 38-Sad Suresi 29.

(neredeyse Kuran'ın sekizde biri) inananları doğayı incelemeye, üstüne düşünmeye, nihai gerçeklik arayışında akıldan en iyi şekilde yararlanmaya, bilgi edinmeye ve bilimsel anlayışı toplum hayatının bir parçası yapmaya teşvik eder."[77]

Abdüs Salam'ın, Nobel ödülünü Kuran okuyarak alması, onun, bilim-din ilişkisine yaklaşımını gösteren sembolik öneme sahip bir davranış olmuştur. Ödülü şu ayetleri okuyarak almıştır:[78]

O birbiriyle uyum içinde yedi kat göğü yaratmış olandır. Rahman'ın yaratışında herhangi bir kusur bulamazsın. Haydi dön de bir bak herhangi bir çatlak görüyor musun? Sonra bir daha bir daha dön de bak. Bakışların aciz ve perişan olarak sana döner.[79]

Kuran ayetlerinin evreni incelemeye yoğun bir şekilde yöneltmesi Müslümanların bilimle sıcak ilişki kurması için yeterli sebeptir. Diğer yandan bu evreni tanıma faaliyeti, tüm varlıkların oluş sebebi olan Yaratıcıyı tanımaya vesile olduğu için de teist inanca sahip olanlar için bir motivasyon kaynağı olabilmektedir. Bu hususta İslam ile diğer tektanrılı dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlık aynı noktadadır. Nitekim bu dinlerin içinden birçok kişi evreni incelemedeki motivasyon

77 Abdus Selam'ın Paris UNESCO House'ta 27. Nisan 1984'te yaptığı konuşmadan. Konuşmanın tam metni için: http://reviewofreligions.org/9422/from-the-archives-islam-and-science-concordance-or-conflict/

78 http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1979/salam-speech.html

79 67-Mülk Suresi 3-4.

kaynaklarının Yaratıcının kudret ve sanatını tanımak olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin kimi Hıristiyan düşünürler Allah'ın iki tane kitabı olduğunu, bunların kutsal kitap ve evren olduğunu, her iki kitabın da Allah'ın varlığı ve sıfatları ile ilgili bilgi kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir.[80] "Allah eserleriyle bilinir" diyen Newton[81] gibi kimi Hıristiyan bilim insanları, faaliyetlerine dinsel inançlarıyla motive olmuşlardır.[82] Bu konuda Del Ratzsch şöyle demektedir:

> "Evren, Allah'ın yarattığı bir varlık olduğu ve Allah'ın sanatının bir göstergesi olduğu için incelenmeye değerdi. Aslında, bazı Hristiyanlar yaratılanı incelemeye dini önem atfettiler. Allah'ın yaptığını takdir etmeyi ve bilimsel çalışmanın kendisini Allah'a karşı bir çeşit dini itaat olarak değerlendirdiler."[83]

İnsanlık tarihinin en önemli matematikçilerinden biri olan, 8.-9. yüzyılda yaşamış Müslüman bir düşünür olan Harezmi, "cebirin babası" olarak tanınmaktadır, Batı dünyası bugünkü sayı sistemini ve sıfırı onun

---

80 Peter Harrison, **The Bible, Protestantism and the Rise of Natural Science**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998; Kenneth J. Howell, **God's Two Books: Copernican Cosmology and Biblical Interpretation in Early Modern Science**, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2002.

81 Newton'un dini motivasyonları için bakınız: Enis Doko, **Dahi ve Dindar: Isaac Newton**, İstanbul Yayınları, İstanbul, 2011.

82 James E. Force ve Richard H. Popkin (ed.), **Newton and Religion: Context, Nature and Influence**, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1999.

83 Del Ratzsch, "The Religious Roots of Science", Melville Y. Stewart (ed.), **Science and Religion in Dialogue**, Wiley-Blackwell, New York, 2010, cilt.1, s. 65.

çalışmaları aracılığıyla tanıdı. Yaptığı çalışmaları ibadet olarak gören Harezmi'nin şu sözleri çalışmalarında dinsel inancının sağladığı motivasyonu göstermektedir:

> "Bilime gösterilen o sıcak yakınlık… bilenlere Allah'ın gösterdiği iltifat ve lütuf, onlara belirsizliklerin aydınlatılmasında ve zorlukların giderilmesinde sunduğu destek ve esirgeme, bana *el-cebr ve el-mukabele* ile hesap yapma üstüne, aritmetikteki en kolay ve en yararlı olanla sınırlandırdığım kısa bir çalışma oluşturmam için cesaretlendirdi."[84]

Günümüzün teist düşünürlerinin çoğunluğu Allah'ın varlığına ulaşmak için cehaletten hareket eden yaklaşımları ifade eden "boşlukların Tanrısı" (God of the gaps) argümanlarının kullanılmaması gerektiği kanaatindedirler. "Boşlukların Tanrısı" tipinde yaklaşımlar ifade edenler, Allah'ın varlığı konusundaki dayanağın evren ve canlılar konusunda bilinmeyen hususlar olduğunu, bu boşlukların Allah ile doldurulması gerektiği düşünmüşlerdir. "Bak kalbin nasıl çalıştığını bilmiyoruz, demek ki Allah kalbi yapmış" veya "Yıldızların ışığının nasıl üretildiğini bilmiyoruz, demek ki Allah yıldızları yapmış" gibi yaklaşımlar gösteren olursa, bunlar, "boşlukların Tanrısı" tipinde argümanlar ileri sürüyorlar demektir. Böylesi yaklaşımlar açısından bilimsel her ilerleme daha önce bilinmeyen bir hususu,

84 Victor J. Katz, **A History of Mathematics: An Introduction**, Pearson, 2008, s. 271.

yani bir boşluğu açıkladığı için Allah'a atıf yapmayı gereksiz kılmaktadır. Bu yaklaşımlarda adeta evreni bilmekten değil bilmemekten medet umulur gibidir. Fakat Allah'ın varlığıyla ilgili argümanlar ileri süren günümüz teist felsefecilerinin ve teologlarının hemen hiçbiri "boşlukların Tanrısı" yaklaşımlarını benimsememektedirler. Allah'ı boşluklarda aramak teizmin temel ruhu ile çatışır. Çünkü bir teist için Tanrı sadece boşluklarda beliren bir varlık değildir; O evrenin her yeri ve her anına nüfuz eder. Doğadaki her olgunun arkasında izi vardır. Dolayısı ile hiçbir teistin "boşlukların Tanrısı" yaklaşımlarını benimsememesi gerekir.

Teistlerin "boşlukların Tanrısı" yaklaşımlarını benimsediğini söyleyerek eleştiri yapanlar çok rastlanan mantık hatalarından biri olan ve mantık literatüründe "korkuluk hatası" (straw man fallacy) olarak anılan mantıksal hatayı işlemektedirler. "Korkuluk hatası"nı işleyenler, karşıt görüşün gerçek fikrini göz ardı etmekte, onun yerine karşıt görüşün kötü veya abartılı bir örneğine karşı -gerçek pozisyonmuş gibi- eleştirilerini yöneltmektedirler. "Boşlukların Tanrısı" yaklaşımlarını teizmin gerçek pozisyonu gibi gösterip "korkuluk hatasını" işleyenlerin içinde Stephen Hawking gibi ünlü bilim insanları da vardır.[85] Günümüzde ileri sürülen kozmolojik delillerin veya tasarım delillerinin hepsi

85 Hawking'in "Büyük Tasarım" (Grand Design) kitabı bu hatanın örnekleriyle doludur: Stephen Hawking ve Leonard Mlodinow**, Büyük Tasarım**, çev: Selma Öğünç, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

modern bilimin sunduğu verilere dayandırılmaktadır; evren konusundaki cehaletimize değil. Tüm bu argümanlarda bilimin sunduğu veriler hammadde olarak değerlendirilmekte ve onlardan hareket edilmektedir.[86] Kuran'ın evrendeki fenomenleri incelemeye ve düşünmeye sevk eden ayetleri de cehalet üzerinde yükselen yaklaşımlar yerine bilgi üzerinde yükselen yaklaşımları destekler. Evrendeki fenomenlerin incelenmesi yıldızlar, dünyamız, canlılar gibi birçok varlık hakkındaki bilgimizi arttıracaktır, bu bilgilere dayalı olarak geliştirilecek yaklaşımlar ise "boşlukların Tanrısı" yaklaşımları yerine tasarım delilleri türünden argümanlar olacaktır. Bu tarz argümanlar ileri sürmeyi amaçlamak da bilimsel faaliyet için motivasyon kaynağıdır. 12. Yüzyılda yaşayan ünlü İslam felsefecisi İbni Rüşd, varlığı inceleme faaliyetinin Allah'ı tanıttığına dikkat çekmiş, bunu yapan felsefenin ("felsefe" ifadesini, bugün "bilim" diye anılan alanları da kapsayacak şekilde geniş anlamlı kullanmıştır) zaruretine dikkat çekerek felsefe-bilim yapmaktaki motivasyon kaynağını ifade etmiştir:

> "…Allah'ın varlığına ancak yapılarının iyi bilinmesi sayesinde tanıklık ederler; ayrıca varlığın yapısı iyi bilindiği sürece Allah hakkında bilgi de tam olur. Din de, var olanların incelenmesini

86 Modern bilimin verileriyle bu delillerin ileri sürülmesinin bir örneği olarak bakınız: Caner Taslaman, **Evrenden Allah'a,** Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014.

tavsiye ve teşvik ediyorsa, açıktır ki felsefe kavramının delalet ettiği şey din açısından zorunlu ya da tavsiye edilen bir husustur. Dinin var olanları akılla değerlendirmeye ve onları akılla bilmeye çağırdığı, şanı yüce Allah'ın Kitabı'nın birçok ayetinde apaçıktır…"[87]

Ayrıca Kuran'ın sunduğu motivasyon şeklinin bilimsel bilginin paylaşımını desteklediğini saptamak da önemlidir. Bilimsel bilgiyi güç ve para gibi motivasyonlarla elde etmeye çalışanlar açısından bilginin başkaları tarafından öğrenilmesi gücün ve paranın bir kısmının yitirilmesine yol açabilir. Bu tarz bir motivasyon kimi zaman bilginin paylaşımından çok saklanmasını destekleyebilir. Tarih boyunca birçok bilgi ustadan çırağa başkalarından gizlenerek aktarılmıştır, bu yüzden birçok bilginin izole küçük bir topluluğun tekelinde kaldığını veya tarihte sonraki nesillere aktarılamadan unutulduğunu ve sonra unutulanların bir kısmının yeni çabalarla baştan keşfedilmek zorunda kalındığını söyleyebiliriz. Nitekim Bizans'ın ünlü silahı Yunan ateşi, ya da keskinliği ile ünlü Şam çeliği gibi bir sürü antik teknoloji günümüz bilim adamları tarafından tam olarak anlaşılamamaktadır. Kim bilir belki de piramitlerin nasıl inşa edildiğiyle ilgili bilginin, geçtiğimiz yüzyılda bile Mısır'da yaşayanlarca bilinmemesini de böylesi bir kayba bağlayabiliriz. Oysa

87 İbn Rüşd, "Felsefe-Din İlişkisi Hakkında Son Söz", **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, çev: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005, s. 467-468.

bilgiye erişmedeki motivasyonları Allah'ın emrini yerini getirmek ve Allah'ın kudret ile sanatını tanımak olanlar açısından bilgiyi saklama çabası anlamsızdır. Bu şekilde bir motivasyon bilginin küçük bir zümrenin tekelinde kalmamasını ve elde edilen bilginin tüm insanlığa yayılmasını desteklemektedir. Hiç şüphesiz bilimsel bilginin yaygınlaşması böylesi bir motivasyon dışında yollarla da sağlanabilir; her halükarda Kuran'ın sağladığı şekildeki motivasyonun bilginin yaygınlaşması gibi önemli bir süreci desteklediğini saptamak önemlidir.

Bilimsel bilgiler tarihsel süreç içerisinde birçok farklı inançtaki insan tarafından üretilmiştir. Bu üretimi yapanlar arasında Yahudi de, Hıristiyan da, Müslüman da, Hindu da, putperest de, ateist de vardır; aynı dinin içinde farklı yorumlara sahip olanların ve farklı mezheplerin takipçileri de olduğunu hatırlayalım. Bu yüzden bilimsel bilgilerin birikimsel doğasından faydalanmak için farklı inançtan olanlardan gelen bilgiye açık olmak ve bu konuda kompleksli bir yaklaşım geliştirmemek gerekmektedir. Kuran'ın evrendeki fenomenler üzerinde düşünmeye sevk ederken böylesi bir kompleksi aşılayan hiçbir ifadesi olmaması da önemlidir. Bunun yanında Kuran, kavimci ve ırkçı yaklaşımları eleştirerek; ırk, cilt rengi ve kan bağı farklılıklarını önemsiz gören ve bunlar üstünde değerlere önem veren bir zihin yapısı oluşturmuştur. Bu yaklaşım, başka milletleri aşağılayarak onlardan gelecek her türlü bilgiye

kendini kapatan yaklaşımları dışlar. Buna örnek olarak Kuran'daki şu ayetler gösterilebilir:

Ey insanlar! Gerçekten de sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler yaptık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, takvaca en ileride olanınızdır.[88]

Göklerin ve yerin yaratılışıyla, dillerinizin ve renklerinizin farklılığı O'nun delillerindendir. Muhakkak bunda, ilim sahipleri için deliller vardır.[89]

Bütün evreni ve bütün kavimleri tek bir Yaratıcının kulları olan gören Kuran açısından gerçek evrenseldir, toplumdan topluma değişen gerçekler yoktur. Her toplum için belirli ilahları uygun gören geçmişin çoktanrıcı sistemleri ve gerçekliğin kültürden kültüre değişken olduğunu ifade eden, evrensel gerçeklikleri reddeden günümüzün post modern yaklaşımları Kuran'dan asla onay almaz. Kuran'a göre evrensel gerçeklikler vardır. Bu yüzden hangi toplum bu gerçekliklere ulaşırsa ulaşsın o gerçekliğin doğasına zarar gelmez. Sonuçta diğer toplumun keşfettiği gerçekler de tek ilah olan Allah'ın yarattığı evrendeki fenomenlerle ilgili olduğu için değerlidir. Öteki toplumlardan gelen her şeyi reddeden dinci fanatikliğe malzeme olacak bir ifade Kuran'da yer almamıştır. "Din" adına konuşanların bu konudaki kötü siciline bakılırsa Kuran'da böylesi bir

88 49-Hucurat Suresi 13.
89 30-Rum Suresi 22.

ifadenin olmamasının değeri daha iyi anlaşılır. "Din" adına konuşan bu tipleri "din tüccarları" olarak niteleyen ilk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindi'nin (9. yüzyıl) şu sözleri, bir Müslüman'ın diğer toplum ve inanç gruplarından gelen bilgilere karşı göstermesi gereken tavrı çok güzel özetlemektedir:

> "Nereden gelirse gelsin, isterse bize uzak ve karşıt milletlerden gelsin, gerçeğin güzelliğini benimsemekten ve ona sahip olmaktan utanmamalıyız. Çünkü gerçeği arayan için gerçekten daha değerli bir şey yoktur. O halde gerçeği eksik görmek ve onu söyleyeni ve getireni küçümsemek yakışık almaz."[90]

Kuran evrendeki fenomenleri bilme faaliyeti olan bilime motivasyon sağlarken, inşa ettiği etik sistem ise bilimsel bilginin insanlığın yararına ve Allah'ın bir nimeti olan doğaya zarar vermeden kullanılmasını gerektirir.[91] Bilgi güçtür ve bilginin etik ilkeler gözetilmeden kullanımının yol açabileceği sorunlar geçtiğimiz yüzyılda dünyada olan biteni gözlemlemiş herkesin malumudur. İyi ve doğrunun yanında, kötü ve yanlışın karşısında olmak, zayıfları menfaatsiz kollamak Kurani prensiplerdir. Bu tip prensipler hayatın

90 Kindi, "Kitab fi'l Felsefeti'l Ula", **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, çev: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005, s. 9.

91 Kuran'ın desteklediği ön kabullerin ve sağladığı motivasyonun yanında Kuran'ın oluşturduğu etik sistemin bilimsel faaliyetlerle ilişkisi üçüncü bir ana başlık olarak da ele alınabilir. Fakat biz, bu konuya motivasyonlarla ilgili başlığın altında kısaca değinmekle yetiniyoruz.

birçok aşamasında önemli olduğu gibi önemli bir güç kaynağı olan bilimsel bilginin elde edilme ve kullanımında da önemlidir. Örneğin tıp alanında elde edilen bilginin insanlığın yararına, sorumlulukla, insanları aldatmadan, zayıf ve fakirleri gözeterek kullanılmasının ne kadar önemli olabileceği ortadadır. Diğer yandan hepimizin yaşam ortamı olan ve kendisine verdiğimiz zarar bize ve bizden sonraki nesillere zarara dönüşen doğaya karşı sorumlu bir tavırla, bilimsel uğraş sonucu elde edilen teknolojileri kullanmak insanlığın bugünü ve geleceği için kritik öneme sahiptir. Kuran'ın şu ayeti, bu hususta, bu kitabı rehber edinenler için önemli bir öğüttür:

İnsanların elleriyle yaptıklarından dolayı karada ve denizde kargaşa çıktı. Yaptıklarının bir kısmını belki vazgeçerler diye kendilerine tattırıyoruz.[92]

Doğaya verilen zararın insanlara zarara dönüşebileceği tarihin eski dönemlerinde de gözlemlenebilecek bir olguydu, örneğin ormanları yakanlar bunun neticelerini gözlemleyebilirdi. Fakat gerçek anlamda doğaya insanların verebilecekleri zararın boyutu 17. yüzyıldaki bilimsel devrimin neticelerinden biri olan 18.-19. yüzyıllardaki sanayi devriminden sonra anlaşıldı. Çevre bilincinin ciddi şekilde ortaya çıkması ise ancak 20. yüzyılda oldu. Bunları göz önünde bulundurduğumuzda, 7. yüzyılda vahyedilen Kuran'ın, insanların, fiilleriyle

92 30-RumSuresi 41.

karalara da denizlere de zarar verdiklerine ve bunun faturasını yine kendilerinin ödediğine ve bu tip davranışlardan vazgeçilmesi gerektiğine dikkat çekmesi gerçekten de çok değerlidir. Kuran'da evrendeki fenomenler Allah'ın ayetleri olarak sunulur ve evrenin gerçek sahibinin Allah olduğunun bilinci aşılanır. Bir Müslüman için elbette ki Allah'ın ayetleri değerlidir; onlara hoyrat davranmak ve doğaya zarar vererek diğer insanlara ve gelecek nesillere zarar vermek Kuran'ın aşıladığı sorumluluk hissiyle uyuşmamaktadır. Doğaya Kuran'ın inşa ettiği zihinle ve öğrettiği etik sistemle bakan birinin ona zarar vermekten kaçınması gerekir.

Kısacası Kuran, insanlar üzerinde etkili hiçbir büyük dinde olmadığı kadar, yüzlerce ayetle evrendeki fenomenlere yönelterek ve bu fenomenleri incelemeyi Allah'ın kudret ve sanatını anlamak açısından önemli gören bir anlayış sunarak, bunları öğrenme faaliyetine motivasyon sağlar. Bu motivasyonu sağlayan Kuran'ın; bilimsel bilgilernin paylaşımını destekleyen, evrensel gerçekler bulunduğunu ifade eden, başka milletlerden aktarılacak bilimsel bilgilere engel olmayan, etik değerlerin gözetilmesini hiçbir faaliyette kenara bıraktırmayan ve doğanın korunmasını destekleyen yapısı da önemli özellikler olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

SONUÇ

Bu kitapta Kuran'ın inşa ettiği zihinsel yapının bilimsel faaliyetlerle ilişkisi gösterilmeye çalışıldı. Birinci bölümde, bu ilişki, bilimsel faaliyetlere eşlik eden zihindeki ön kabuller açısından incelendi. Bilimsel faaliyette bulunurken -farkında olalım veya olmayalım- zihnimizde birçok ön kabul vardır. Bu ön kabuller bilimsel faaliyette bulunmamızı desteklemektedir. Örneğin zihnimizde, bu makalede ele alındığı gibi "evrenin rasyonel, anlaşılabilir yapısı vardır" şeklinde ön kabul olmasa evreni anlamaya kalkmamızın, "doğa yasaları evrenseldir" şeklinde bir ön kabul olmasa bir yerden bir yere bir zamandan bir zamana değişen ve değişecek olan yasaları bulmak için bu kadar çaba sarf etmemizin anlamı kalmazdı. Bu makalede bilimsel faaliyette bulunmamızı destekleyen bunlar gibi yedi tane temel ön kabul ele alındı ve Kuran'ın içeriği ile varlık anlayışının bu ön kabulleri desteklediği, bunlara rasyonel temel oluşturduğu ve günümüzde akademik dünyada

yaygın bir görüş olan natüralist-ateist yaklaşıma kıyasla bunu daha iyi yaptığı gösterilmeye çalışıldı.

Bu kitapta göstermeye çalıştığımız gibi Kuran; bu ön kabullerin bir kısmını teist bir varlık anlayışı sunarak, bir kısmını eylemlerimizden sorumlu olduğumuzu söyleyerek, bir kısmını evreni anlamaya ısrarla davet ederek, bir kısmını içeriğindeki diğer bazı vurgularla desteklemektedir. Kuran'ın teist ontoloji sunarak desteklediği ön kabuller hususunda Yahudilik ve Hıristiyanlık ile aynı noktada olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kitabımızda Müslüman olmayan teist felsefeci ve bilim insanlarından alıntılar yaparak ortak hususları da göstermeye çalıştık. Kimi hususlarda ise Kuran'ın içeriği ile diğer teist inançtakiler arasında belli bir fark olduğuna (bu fark derece farkı da mahiyet farkı da olabilir) dikkat edilmelidir. Örneğin Kuran'ın içeriğinin "evren hakkında bilgi elde etmede gözlem önemlidir" ön kabulüne verdiği desteğin bütün teist dinlerden çok daha yoğun olduğu gibi hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Pratikteki yararı gözlenerek veya rasyonel bir temele sahip olmadan da bu ön kabullere sahip olanların olduğu bir gerçektir. Örneğin bilimsel faaliyetlerin teknoloji geliştirmedeki pratik yararı gözlenerek "evreni incelemek değerlidir" ön kabulüne veya doğa yasalarının evrensel olduğuna dair ön kabule rasyonel temeli olmaksızın da sahip olunabilir. Nitekim birçok

başarılı natüralist bilim insanı vardır ve onlar da bu ön kabullere sahipler. Fakat Kuran'ın, hiçbir pratik faydaya bağlı olmadan ve rasyonel temel sunarak bu ön kabulleri desteklediğini tespit etmek önemlidir. Rasyonel temeli hiç düşünmeden bu ön kabullere sahip olunabilse de, felsefi açıdan bu ön kabullerin rasyonel temelinin ne olduğu önemlidir ve böylesi bir temel olmadan bu ön kabullere sahip olmak entelektüel açıdan tatmin edici olamaz. Kitap boyunca göstermeye çalıştığımız gibi natüralist-ateist felsefi yaklaşımın bu ön kabullere rasyonel temel sunamıyor olmasına karşın Kuran gayet başarılı şekilde bu temeli sunmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde, Kuran'ın bilimsel faaliyetlerin gerçekleşmesi için sağladığı motivasyon gösterilmeye çalışıldı. Kuran dünyada etkili olan hiçbir dinde olmadığı kadar evrendeki fenomenleri incelemeye, bunlardan sonuçlar çıkarmaya ve bunlar aracılığıyla Allah'ın kudret ve sanatını anlamaya yöneltmiştir. Bunu göstermek için kitap boyunca Kuran'dan birçok alıntılar da yaptık. Kuran yoğun şekilde evrendeki fenomenlere yönelterek bunların en sofistike inceleme şekli olan bilimsel faaliyet için gerekli motivasyonu sağlamaktadır. Zihnimizdeki gerekli ön kabuller kadar itici gücü bulmamız da bilimsel faaliyet açısından önemlidir. Bilimsel faaliyet sonucu para, şöhret, karizma kazanmak da motivasyon kaynağı olabilir ama Kuran'ın dünyevi hiçbir çıkar olmadan motivasyon oluşturması, tespit edilmesi gerekli önemli bir husustur.

Kuran'ın içeriğinin bilimsel faaliyetleri destekleyen ön kabullerle ilişkisi daha önceden -tespit edebildiğimiz kadarıyla- ele alınmamış olmasına karşılık motivasyon konusu daha önce başka çalışmalarda da ele alınmıştır. Bu kitapta farklı olan, Kuran'ın bahsedilen ön kabulleri desteklemesiyle Kuran'ın oluşturduğu motivasyonun beraber ele alınarak Kuran'ın bilimsel zihni inşa etmesiyle ilgili detaylı bir tablonun ortaya konmuş olmasıdır.

Kuran'ın bilimsel zihni inşası hususunda, elbette burada dikkat çektiklerimize eklemeler yapılması veya burada kısaca dikkat çektiğimiz hususların genişletilmesi suretiyle daha da detaylı bir tablo ortaya konabilir. Örneğin motivasyon bölümünün içinde kısaca değindiğimiz bir mesele olan Kuran'ın sunduğu etiğin bu konu açısından önemi, üçüncü bir başlık olarak ele alınıp detaylıca işlenebilir. Bilimsel faaliyette bulunurken bu faaliyetin insanlığın, gelecek nesillerin, doğanın ve diğer canlı türlerinin yararına olacak şekilde gerçekleştirilmesi etik değerlere sahip olmayla ilgili önemli bir meseledir. Burada ele alınmayan hususların burada söylenenlerle birleştirilmesi ve burada değinilenlerin genişletilmesi suretiyle ilerde bu konuda daha da detaylı çalışmaların ortaya çıkmasını ümit ediyoruz.

Bu kitapta gösterildiği gibi Kuran'ın içeriği bilimsel faaliyetleri destekleyici yönde olsa da özellikle son yüzyıllarda Müslüman toplumların bilimle ilişkisinin

başarılı olmadığı da tarihsel bir vakadır. Bunun nedenleri başka çalışmaların konusudur, fakat gerek 17-21. yüzyıl arası başarısızlıklar gerek 9-13. yüzyıllar arası başarılar değerlendirilirken buradaki analizlerin de göz önünde bulundurulmasının katkı sağlayabileceğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Aristotle, **Metaphysics**, çev: Hugh Lawson-Tancred, Penguin Classics, Londra, 1999.

Armstrong, David, "Reply to Van Fraassen", **Australian Journal of Philosophy**, 66:2, 1988.

Armstrong, David, **What Is a Law of Nature?**, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Ary, D., Jacobs L.D. ve Razavieh, A., **Introduction Research in Education**, Harcourt Brace College Publishers, Orlando, 1996.

Beebee, Helen, "Necessary Connections and the Problem of Induction", **Nous**, 45, 2011.

Brooke, John Hedley, **Science and Religion: Some Historical Perspectives**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Calaprice, Alice, **The Quotable Einstein**, Princeton University Press, Princeton, 1996.

Calvin, Melvin, **Chemical Evolution**, Clarendon Press, Oxford, 1969.

Darwin, Francis, **The Life and Letters of Charles Darwin Including an Autobiographical Chapter**, John Murray, London, 1887.

Davies, Paul, ”Taking Science on Faith”, **New York Times**, 24 Kasım 2007.

Dawkins, Richard, **River Out of Eden: A Darwinian View of Life**, Basic Books/Harper Collins, New York, 1995.

Doko, Enis, “Aksiyolojik Argüman: Değerlerin Ontolojik Temellendirmesi Tanrısız Mümkün Mü?”, Caner Taslaman ve Enis Doko (ed.), **Allah, Felsefe ve Bilim**, İstanbul Yayınları, İstanbul, 2014.

Doko, Enis, **Dahi ve Dindar: Isaac Newton**, İstanbul Yayınları, İstanbul, 2011.

Dretske, Fred, “Laws of Nature”, **Philosophy of Science**, 44, 1977.

Earman, John, “Laws of Nature: The Empiricist Challenge”, R. Bogdan (ed.), **D. M. Armstrong**, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1984.

Earman, John, “The Universality of Laws”, **Philosophy of Science**, 45, 1978.

El-Battani, **El-Zij es-Sabi.**

Field, H. H., **Science Without Numbers: A Defence of Nominalism**, Blackwell, Oxford, 1980.

Flew, Antony, **There Is A God: How the World’s Most Notorious Atheist Changed His Mind,** Harper Collins, New York, 2007.

Force, James E. ve Popkin, Richard H. (ed.), **Newton and Religion: Context, Nature, and Influence**, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1999.

Galilei, Galileo, **Dialogue Concerning the Two Chief World Systems**, çev: Stillman Drake, University of California Press, Berkeley, 1967.

Golshani, Mehdi, **The Holy Qur'an and the Sciences of Nature**, Global Scholarly Publications, New York, 2003.

Haldane, J.B.S., **Possible Worlds**, Transaction Publishers, New Brunswick, 2001.

Harrison, Peter, **The Bible, Protestantism and the Rise of Natural Science**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Hawking, Stephen ve Mlodinow, Leonard, **Büyük Tasarım**, çev: Selma Öğünç, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Holton, Gerald, **Thematic Origins of Scientific Thought: Kepler to Einstein**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1988.

Howell, Kenneth J., **God's Two Books: Copernican Cosmology and Biblical Interpretation in Early Modern Science**, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2002.

Hume, David, **A Treatise of Human Nature**, John Noon, London, 1739.

İbn Rüşd, "Felsefe-Din İlişkisi Hakkında Son Söz", **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, çev: Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul, 2005.

Katz, Victor J., **A History of Mathematics: An Introduction**, Pearson, 2008.

Kindi, “Kitab fi’l Felsefeti’l Ula”, **İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri**, çev: Mahmut Kaya, İstanbul, Klasik, 2005.

Lewis, David, **Counterfactuals**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1973.

Mill, John, **A System of Logic**, Longmans, London, 1947.

Plantinga, Alvin, “Naturalizme Karşı Evrimsel Argüman”, Caner Taslaman ve Enis Doko (ed.), **Allah, Felsefe ve Bilim**, İstanbul Yayınları, İstanbul, 2014.

Plato, **Republic**, çev: R. Allen, Yale University Press, Yale, 2006.

Plott, C., **Global History of Philosophy: The Period of Scholasticism**, Motilal Banarsidass, Delhi, 2000.

Popper, Karl, **Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge**, Basic Books, New York, 1962.

Putnam, Hillary, “What is Mathematical Truth”, **Mathematics Matter and Method: Philosophical Papers**, Cambridge University Press, Cambridge MA, 1979.

Quine, W. V , “On What There Is”, **From a Logical Point of View**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1980.

Ramsey, Frank, **Foundations**, Routledge, London, 1978.

Ratzsch, Del, “The Religious Roots of Science”, Melville Y. Stewart (ed.), **Science and Religion in Dialogue**, Wiley-Blackwell, New York, 2010.

Sabra, A. I., “Ibn al-Haytham: Brief Life of an Arab Mathematician”, **Harvard Magazine**, Eylül-Ekim, 2003.

Steiner, Mark, **The Applicability of Mathematics as a Philosophical Problem**, Harvard University Press, Cambridge MA, 1998.

Swartz, Norman, **The Concept of Physical Law**, Cambridge University Press, New York, 1985.

Taslaman, Caner, **Arzulardan Allah'a Ulaşmak**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014.

Taslaman, Caner, **Evrenden Allah'a,** Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014.

Tooley, Michael, "The Nature of Laws", **Canadian Journal of Philosophy**, 7, 1977.

Van Fraassen, Bas, "Armstrong, Cartwright and Earman on Laws and Symmetry", **Philosophy and Phenomenological Research**, 2, 1993.

Weinberg, S., **Dreams of a Final Theory**, Vintage, London, 1993.

Wigner, E. P., "The Unreasonable Effectiveness of Mathematics in the Natural Sciences", **Symmetries and Reflections**, MIT Press, Cambridge MA, 1964.

http://reviewofreligions.org/9422/from-the-archives-islam-and-science-concordance-or-conflict/

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1979/salam-speech.html